

Perinteinen kalastus
Ylitornion–Övertorneån kylissä

Jarno Niskala

Kuva: Haparanda stadsarkiv

Kirjoittaja: Jarno Niskala
Taitto ja kuvitus: Arto Huhta
Tornionlaakson kesäsiika -hanke

2018

Paino: Erweko Oy

Jarno Niskala

Perinteinen kalastus Ylitornion–Övertorneån kylissä

Sisällys

1. Perinteinen kalastus Ylitornion–Övertorneån kylissä.....	9
1.1 Historiaa	9
1.2 Tornionjoen kalastus kiinnosti esivaltaa	10
1.3 Sääntelystä ja poimintoja kalastuslaeista	11
1.3.1 Rajajokisopimus ja rajajokikomissio	11
1.3.2 Suomen kalastuslain (379/2015) 2. luku:	11
1.3.3 Fiskelag (1993:787) i Sverige	11
1.4 Tietoa eri lähteistä	12
Lähteet	14
2. Ylitornio-Övertorneå, Armassaaren apajat Tornionjoella.....	17
2.1 Armassaaren kylä.....	17
2.2 Apajat	19
2.3. Kultaniitty ja Pukhulmi	20
2.4. Kalastuksen organisointi	20
2.5. Kalojen myynti	21
Lähteet	22
3. Ylitornio-Övertorneå, Kaulinrannan ja Kuivakankaan kylien apajat Tornionjoessa	25
3.1. Kylät.....	25
3.2. Nuotta-apajat	25
3.3. Kulle Kuivakankaalla.....	27
3.4. Nykyinen pyynti, kulkuverkkoapajat.....	27
3.5. Kalastuksen organisointi	28
3.6. Nuottapyynnin organisointi	28

3.7. Patopyynti	29
3.8. Korvan rantapadot	34
3.9. Mertapyynti Kattilakoskella	34
3.10 Patopyynnin organisointi	34
Lähteet	36
4. Närkin, Tengeliön ja Portimojärven kylien apajat Tornionjoella	39
4.1. Kylät	39
4.2. Vasikkasaari eli Palohieta	40
4.3. Hannukkalan kulle	41
4.4. Tengeliöjoen suu	42
4.5. Tengeliöjoki	42
4.6. Pyynti	43
4.7. Kalastuksen organisointi	44
4.8. Tulevaisuus	46
Lähteet	47
5. Karjosaaren apaja Alkkulan ja Ruskolan kylissä	51
5.1. Alkkula, Taroniemi ja Ruskola	51
5.3. Kalastaminen	55
5.4. Kalastuksen organisointi	56
5.5. Lohta meni myyntiin	57
Lähteet	59
6. Ylitornio-Övertorneå, Nuotiorannan ja Luppion kylien apajat Tornionjoessa	63
6.1. Kylät	63
6.2. Varttosaaren pato	64
6.3. Nuotta ja kulle	65
6.4. Organisointi	67
Lähteet	67

7. Ylitornio-Övertorneå, Kultaniityn ja Pukhulmin apajat.....	71
7.1. Vanhaa asutusta	71
7.2. Hyvät apajat	73
7.3. Seka- ja vuoropyynti	76
7.4. Aro ja Anunti vuokrasivat pyynnin itselleen	79
7.5. Ruottalaisten vanhus.	80
7.6. Pyyntivälineet muuttuvat	80
7.7. Kalastajaelämää	81
7.8. Kalastuksen organisointi	83
7.10. Kymmenykset	84
Lähteet.....	87

Kuva: Pentti Laurin kokoelma

1. Perinteinen kalastus Ylitornion- Övertorneån kylissä

1.1 Historiaa

Kalastuksen ja varhaisen viljelyn merkitys korostuu Tornionlaakson vanhimmissa kylissä. Kiinnostava ero muihin jokivarsiin Länsipohjassa ja Pohjois-Pohjanmaalla oli, että niissä asutuksen painopiste oli selkeästi jokisuulla ja lähempänä rannikkoa kuin Tornionlaaksossa. Tornionjoella asutus oli puolestaan keskittynyt ensimmäisenä juuri Kainuunkylän-Kuivakankaan alueelle. Siellä luonnon tarjoamat edellytykset ruoan hankintaan ja viljelyyn olivat ilmeisesti parhaimmat. 1500-luvulla Ylitornion asutus oli jo vakiintunut, eikä uudisasutusta siellä suuremmalti enää tapahtunut. (Vahtola 1991.)

Elinkeinona kalastusta on harjoitettu viljelyn rinnalla, mutta Tornio- ja Kemijokivarressa kalastus oli keskeisemmässä asemassa kuin muilla Länsipohjan jokivarsilla (Lundholm 1991). Tornio oli pohjoisen tärkeä kalan vientikaupunki, missä vienti koostui pääosin lohesta ja kuivakalasta. Esimerkiksi Umeå vastaavasti oli silakkakaupunki 1600-luvulla. (Westin 1974.) Lohesta saatu sivutulo oli Tornionlaakson taloille merkittävä. Pyyntivälineistä riippuen monilla kylillä kalastus oli aktiivista ja apajapaikat antoisia.

Kalastustavat alisessa Tornionlaaksossa olivat 1500-luvulla muotoutuneet erilaisiksi jokisuusta ylävirtaan tultaessa. Lähempänä merta olleissa kylissä kalastettiin meren saaristossa ja rannikolla. Korpikylässä, Karungissa, Kukkolassa, Vojakkalassa, Suensaarella, Putaalla sekä Raumolla vallitsi lohen jokikalastus. Ylitornion alueen kylissä puolestaan harjoitettiin järvikalastusta ja toki myös jokikalastusta. Järvikalastusten lukumääriä eri kylissä: Matarenki (12 järveä), Ruskola (8), Alkkula

(13), Päckilä (10) ja Kainuunkylä (13). (Antti 2017.) Asutuksen levittäytyttyä järvikyliin kalastus siirtyi pikkuhiljaa uudistiloille. Vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1812 teki paikallinen asukas valituksen siitä, että tuolloin Ylitornioon kuuluneen Lampsijärven alueen kaikkien järvien kalastus kuului jokivarren kantatiloille, eikä uudisasukkaalla ollut oikeutta kalastukseen. (Vuorio 1973.)

Jokikalastuksessa käytettiin suvantoalueilla perinteisesti kulteita, nuottia sekä saarua- eli heittoverkkoa (kulkuus eli kulkuva verkko). Eri apajissa käytettävät välineet ovat vaihdelleet, samoin on kalan uinnin mukaan valittu eri pyydys. Esimerkiksi saarua alettiin käyttää Jaakonpäivän 25.7. jälkeen, kun lohi alkoi väistää nuottaa ja kulletta. Kalastajilla oli tapana sanoa, että ”Jaakonpäivänä kulle törmäle”, Juho Harila Tengeliöstä kertoi. Kansatieteilijät John Granlund ja Kustaa Vilkuna ovat molemmat painottaneet kalastuksen tarkoituksenmukaisuutta suhteessa kulloinkin vallitseviin olosuhteisiin (Vilkuna 1989).

John Granlund on sitä mieltä, että keskiajalta aivan 1600-luvun alkuun olisi lohta enimmäkseen kalastettu joessa kulteella. Rantanuottoaus vaati muun muassa enemmän apajan puhdistamista verkon esteettömän liikkeen mahdollistamiseksi. (Granlund 1969.) Tulvat haittasivat ja mataloittivat nuottapaikkoja, mistä on dokumentteja jo 1600- ja 1700-luvuilta. Patojen rakentaminen voimistui samalla, kun nuottoaus hankaloitui. (Vuento 1990.) Erityisesti karsinapatojen rakentaminen haittasi muuta kalastusta. Kulteen käyttö on 1900-luvulla yleistynyt; sitä on kokeiltu aina ylemmillä apajilla, ja jossakin se jäi käyttöön. Esimerkiksi Hietaniemen suvanto on erityisen kiinnostava historiallisen pyynnin alue. Uusia kysymyksiä on noussut pohdittavaksi muun muassa sen suhteen, mitä säilynyt perimätieto ja kirjallinen tieto vanhimmista apajista ja käytetyistä pyydyksistä kertoivat.

Rantanuottoaus ja patokalastus ovat miltei kadonneet kalastuksen sääntelyn, ympäristön ja elinkeinojen muutosten (mm. uiton aikakausi), kalakantojen sekä yhteiskunnallisten muutosten takia. Kalastuksiin liittyvät elävät kertomukset ovat kuitenkin yhä tärkeitä jokivarressa. Kalastus oli ennen ja on yhä tänään tärkeä osa paikallista identiteettiä; se sitoo ihmiset yhteiseen tekemiseen, omiin kulttuuripaikkoihin ja omiin kyliin. Kalastuksen omistus ja oikeus oman perinteen harjoittamiseen ja ylläpitämiseen on tärkeä osa perinnekalastusta. Perinteen ylläpito koetaan itsessään arvokkaana, ja toivottavasti näin on myös tulevaisuudessa. Yleisesti elinkeinollisen kalastuksen vähennyttä kalastuksessa painottuvat nykyään myös harrastamiseen ja mukavaan ajanviettoon liittyvät asiat.

Pekka Savolainen Aavasaksalta: ”Tämä ei ole meile enhään elinkeino olemassa, mutta se on tärkeä, että sinne pääsee pyytämhään.”

1.2 Tornionjoen kalastus kiinnosti esivaltaa

Jokivarren asukkaille kalastaminen toi elantoa. Kalastus oli tuottoisaa myös kirkon ja valtion eli kruunun näkökulmasta. Jo varhaisessa vaiheessa esivalta pyrki hyötymään kalarikkaiden alueiden asuttamisesta ja niiden elinkeinoista.

Tornionjoki oli Uppsalan arkkipiispan lohijoki, kuten Kustaa Vilkuna (1975) toteaa. Kirkon kymmenykset perittiin piispoille jo ennen kuin pohjoisessa oli omia kirkkoherroja. Tapa säilyi paikallisten kirkkoherrojen periessä kymmenykset. Kruunu puolestaan katsoi lohenkalastusoikeuksien olleen kuninkaan antamia, jolla perusteella myös veroa perittiin. 1500-luvulla Kustaa Vaasa siirsi aiemmin kirkolle kuuluneen omaisuuden valtiolle, mikä tarkoitti myös kirkon lohikymmenysten siirtävän kruunun päätösvaltaan. Kruunu antoi kirkon lohituotosta perimät kymmenykset kuitenkin palautuksena papistolle. Kymmenys annettiin 1700-luvulla jakamattomasta saaliista jo ennen kuin siitä vähennettiin kruunun taksa. Taustalla oli ikivanha tapa antaa suoraan saantipaikalla kymmenesosa saaliista uskonnolliseen tarkoitukseen. (Vilkuna 1949; 1975.)¹

¹ Kalastajien suhtautuminen lohikymmenyksiin on ollut suopeaa verrattuna kruunun veroihin. Vanhemmista asiakirjoista ei löydy nimittäin tapauksia, joissa kalastajat olisivat koettaneet vapautua lohikymmenyksistä. Kymmenysten maksua pidettiin luonnollisena ja ikivanhana käytäntönä; maksettiin ”siitä, mitä Jumala on antanut”. Papisto alkoi nauttia palkkaa (Palkkauslaki Suomessa 1920-luvulla), mutta kymmenysjärjestelmä kuitenkin jatkui pitkään Tornionjoella. Kruunun yksinoikeudesta loheen on puolestaan tullut vuosisatojen kuluessa riita-asia. (Vilkuna 1949.)

Vuoden 1559 tilikirjoista selviää, että jokivarressa oli 49 nuottakuntaa. Kylille oli määrätty taksa, jonka ne maksoivat kalastuksesta. Kruunu halusi mahdollisimman suuren lohitaksan. Vaikeat kalastusolosuhteet, kuten suuret tulvat, vaikuttivat kruunulle kerättävien maksujen alenemiseen. Kuninkaan ja talonpoikien välisen Schedingin sopimuksen mukaan veroa alettiin periä vuoden 1619 jälkeen 80 tynnyriä. Lohiveroa alettiin periä jokivarren taloilta suhteessa kunkin talon maaveeroon. (Vuento 1990.)

Kalastus pyrittiin Tornionjoella keskittämään karsinapatoihin talojen yhteispyynniksi 1700-luvulla. Keskitettyjä patopaikkoja oli kahdeksan Marjosaaren ja Kivirannan välillä. Tornionjoen lohenpyyntiin oikeutettiin vuonna 1664 lohitalusalueissa olleet talot. Saalis jaettiin talojen kesken taksan mukaan. Yhteispyynnin kiistojen takia vuonna 1773 Tornionjoen lohenkalastus katsottiin kruunun ikivanhaksi omaisuudeksi. Kruunu päätti 1700-luvun lopulla vuokrata kalastuksen yksityiselle ohi rahvaan eli tavallisen talonpojan, mutta sekään järjestely ei toiminut. Kruunu suostui vuokraamaan kalastuksen talonpojille 100 vuodeksi vuonna 1791. Kalastus toteutettiin näissä padoissa kullekunnittain. (Granlund 1969; Rantatupa 1988.) Vuokra-ajan loputtua lohenpyynti jatkui uudella sopimuksella, joka ulottui lopulta vuoteen 1927 saakka (Joonas 2015, 222). Valtion omistajuus lohenkalastukseen eli niin sanottu lohiregale on edelleen kiistanalainen kysymys.

1.3 Sääntelystä ja poimintoja kalastuslaeista

1.3.1 Rajajokisopimus ja rajajokikomissio

Suomi ja Ruotsi ovat 1.10.2010 yhdessä valtiosopimuksella (Rajajokisopimus Suomen ja Ruotsin välillä) perustaneet valuma-alueen vesi- ja kalastusasioiden yhteistyötä ja rajajokien tasapuolista käyttöä turvaavan yhteistyöelimen (Rajajokikomissio), jossa on edustus kummastakin maasta. Rajajokisopimuksen olennainen osa on Tornionjoen kalastusalueen kalastussääntö, jossa määritellään muun muassa kalastusta koskeva soveltamisalue, sallitut kalastustavat ja -ajat sekä apajapaikat perinteisiin lippo- sekä kulku- ja kulkuverkkokalastuksiin rajajoella.

Suomalais-ruotsalainen rajajokikomissio toimii Suomen ja Ruotsin välisen Tornio-Muoniojoen valuma-alueen yhteistyöelimenä, alueellisena neuvona antavana toimijana ja yhteistyökumppanina eri toimijoiden ja alueen asukkaiden kesken yli valtionrajojen niin kahdenvälisesti kuin myös kansainvälisesti. Komissiolla on oikeus antaa lausunto ennen kuin kalastusta koskevista määräyksistä ja niistä myönnettävistä poikkeuksista tehdään päätös. (Rajajokikomissio 2018.)

1.3.2 Suomen kalastuslain (379/2015) 2. luku:

Kalastusoikeus ja erityiset kalastukseen oikeuttavat luvat

5 § Vesialueen omistukseen perustuva kalastusoikeus: Oikeus kalastaa ja määrätä kalastuksesta kuuluu vesialueen omistajalle, jolle jäljempänä tässä laissa muuta säädetä.

42 § Osakaskunnan kalastusoikeuden jakaminen: Oikeus osakaskunnan vesialueen käyttöön määräytyy pyydysyksiköiden perusteella. Pyydysyksiköitä jaettaessa on otettava huomioon yhteisen vesialueen osakkaat sekä muut, joilla on oikeus harjoittaa kalastusta sanotulla vesialueella.

Jollei kalaveden käytöstä muuta osakaskunnassa päätetä, pyydysyksiköt jakautuvat yhteisen kalaveden osakkaiden kesken heidän vesialueosuksiensa mukaisesti. Osakaskunta voi antaa tarkempia määräyksiä osakkaille kuuluvan kalastusoikeuden käyttämisestä.

1.3.3 Fiskelag (1993:787) i Sverige

3 § I denna lag avses med Torneälvens fiskeområde

9 § Fisket i enskilda vatten tillhör fastighetsägaren. Varje svensk medborgare har dock rätt att fiska i sådana vatten i den omfattning och på det sätt som anges i bilagan till denna lag.

9 a § Den som fiskar med rörliga redskap får använda endast nät, långrev, ryssja, bur, handredskap och håv. Vid

fiske med nät, långrev, ryssjor och burar får sammanlagt högst sex redskap användas samtidigt. Vid hummerfiske får därutöver högst fjorton burar (hummertinor) användas. En långrev får vara försedd med högst 100 krokar. Nätens sammanlagda längd får vara högst 180 meter.

Första stycket gäller inte den som

1. fiskar med stöd av fiskelicens eller personlig fiskelicens, eller
2. innehar fisket med äganderätt eller har rätt till fisket på grund av en nyttjanderätt som omfattar även annat fiske än det som är fritt för var och en.

Regeringen får meddela ytterligare föreskrifter om undantag från första stycket.

14 § Fiskerätt som hör till sådan allmänning som avses i lagen (1952:166) om häradsallmänningar eller lagen (1952:167) om allmänningsskogar i Norrland och Dalarna får nyttjas av allmänningens delägare.

Delägarna får arrendera ut fiskerätten för gemensam räkning. Ett sådant beslut fattas i enlighet med föreskrifterna för allmänningens förvaltning.

16 § Vid jordbruksarrende får arrendatorn nyttja den fiskerätt som hör till jorden, om inte något annat har avtalats.

1.4 Tietoa eri lähteistä

Kylien kalastusta lähestytään apajapaikkojen näkökulmasta sekä erityisesti suullisen perimätiedon pohjalta. Samoja apajia saattavat käyttää eri kylät ja kalastusyhteisöt. Kaikkien kylien osalta ei ole ollut yhtä paljon tietoa saatavissa, eikä selvitys esimerkiksi historiallisten apajien osalta ole täysin kattava. Se antaa kuitenkin pohjaa lisäselvityksille. Tutkimusten ja haastattelujen pohjalta kirjoitetuissa teksteissä tulee näkyviin tärkeää ja katoamassa olevaa perimätietoa.

Ylitornion ja Övertorneån kylissä on vielä henkilöitä, jotka muistavat vanhan kalastuksen. Tiedot ja kuvaukset kunkin apajapaikan kalastuksesta perustuvatkin erityisesti kerrottuun muistitietoon, ja myös kirjallisuutta ja muuta arkistotietoa on Kesäsiika-hankkeessa käytetty. Haastatteluja on tehty erityisesti iältään vanhimpien kalastajien keskuudessa. He ovat olleet äärimmäisen arvokkaita tietolähteitä ja kalastuskulttuurin tuntijoita. Mukana tehdyissä haastatteluissa on ollut myös nuorempia kalastajia, joilla on omakohtaista kokemusta kalastuksesta sekä hallussaan myös perimätietoa. Alueen laajuuden ja käytettävissä olleen ajan rajallisuuden takia kaikkia kalastusperinteeseen liittyvän paikallisen ja perinnetiedon kantajia ei kuitenkaan ole ehditty tarkemmin haastatella.

Tutkimustietoa kalastuksesta löytyy erityisesti Kustaa Vilkunalta, joka on selvittänyt kattavasti eri kalastusmuotojen historiaa Suomessa. Tietoa kalastuksista on myös John Granlundilla sekä muilla historiantutkijoilla, kuten Kjell Lundholmilla. Kylien historiasta on kirjallista tietoa vaihtelevasti, ja jotkin kylähistoriikit ovat todella hyviä tietolähteitä. Tornionlaakson historiasta on useampia teoksia, joista löytyy kylä- sekä kalastushistoriaakin. Historiaa tutkineilta paikallisilta ja kalastuksessa itsekin mukana olleilta on saatu arvokasta tietoa. Esimerkiksi Pekka Vanhainen on tutkinut paitsi Tornionjokivarren suku- ja asutushistoriaa myös Kaulirannan patokalastusta, jossa hän on ollut itsekin aikoinaan mukana.

Arkisto- ja lähdeaineistoa on löytynyt vaihtelevasti eri kyliltä. Harmillisen tavallista on, että kalastuskunnan vanhempi pöytäkirjamateriaali on hävinnyt. Erikseen mainittava on Mirjam Mäkitalon (1950) tutkimus lohen nuottakalastuksesta. Selvittelyjen jälkeen Ylitorniolta lähtöisin olevan Mäkitalon tutkimus löytyi Helsingin yliopiston Suomen kielen muoto-opin arkistosta tammikuussa 2018. Hän on tehnyt hienon kirjallisuuteen ja haastatteluihin pohjautuvan tutkimuksen lohen nuottakalastuksesta ylitorniolaisilla apajilla vuosina 1947–1950, eli 70 vuotta ennen nyt tehtyjä haastatteluja! Mäkitalon suomen kielen laudatur-tutkimuksessa on arvokasta paikallistietoa Ylitornion alueen kalastuksesta sekä muun muassa selitetty vanhoja kalastajien käyttämiä termejä.

Kielenoppainani ovat asia- ja sana-aineistoa kerätessäni toimineet pääasiallisesti seuraavat syntyperäiset paikkakuntalaiset:

Aapo Alaviippola, s. 1878, oikea "vanhaan kansan mies ja ikäsäk kalastanu", joka nykyisin pyytelee vain "päältäkattojana", mutta jolla on sitä runsaammin aikaa "porista vanhoita",

Aarne Anunti, s. 1892, Kultaniityn apajan isäntä,

Pekka Anunti, s. 1886, innokas kulle mies, jonka vaikea sairaus jo muutaman vuoden on pakottanut pysyttelemään poissa tultuksi käyneiltä apajilta,

Maria Haavikko, s. 1869, ainoa naispuolinen tiedonantajani, korkeasta iästään huolimatta virkeä vannus, joka nuoruudessaan on paljon ollut mukana lonikarsinalla,

Kaarlo Keisu, s. 1898, kylänkuulu "verkkomestari",

Heikki Lampinen, s. 1887, kokenut patomies,

Paulus Vannainen, s. 1895, Kuivakankaan patoisäntä.

Ote Mirjam Mäkitalon tutkimuksesta, jossa 1947–1950 haastatellut kalastajat

Lähteet

Antti, Petter 2017. Särkilax och kyrkan som försvann. Luleå.

Fiskelag 1993:787.

Granlund, John 1969. Laxfiske i Tornedalen. Norrbotten. Fångstmän, Fiskare, Jägare. Norrbottens museum. Årsbok 1969, 155–198.

Joonas, Juha 2015. Valtion Lohiregaali: Tutkimus Valtion Erityisestä Oikeudesta Lohen Ja Meritaimenen Kalastukseen Pohjanlahteen Laskevissa Suurissa Virroissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Kalastuslaki 379/2015.

Lundholm, Kjell 1991. Tornionlaakso suurpolitiikassa. Tornionlaakson historia I:

Jääkaudesta 1600-luvulle, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991, 331.

Mäkitalo, Mirjam 1950. Lohen nuottakalastusta Tornionjoen ylitorniolaisilla apajilla. Helsingin yliopisto.

Rajajokikomissio 2018. Osoitteessa: www.fsgk.se.

Rantatupa, Heikki 1988. Alatornion historia. Tornion kaupunki.

Vahtola, Jouko 1991. Tornion pitäjä. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung, 323.

Westin, Gunnar 1974. Övre Norrlands Historia: Del 3, Tiden 1638-1772. Umeå: Norrbottens och Västerbottens läns landsting.

Vilkuna, Janne 1989. Lohi. Teoksessa Vilkuja Janne (toim.) Kansatieteilijän Työpöydältä. Kokoelma Kustaa Vilkunan tutkimuksia ja kirjoituksia, Helsinki: SKS, 112–124.

Vilkuna, Kustaa 1949. Papiston lohikymmenysten luonteesta ja tulevasta käytöstä. Julkaisussa Kertomus Tornionlaakson kuntain toimikunnan ja keskustoimikunnan toiminnasta 1923 31/3 1948. Tornion Kirjapaino, 28–35.

Vilkuna, Kustaa 1975. Lohi: Kemijoen Ja Sen Lähialueen Lohenkalastuksen Historia. Helsinki: Otava.

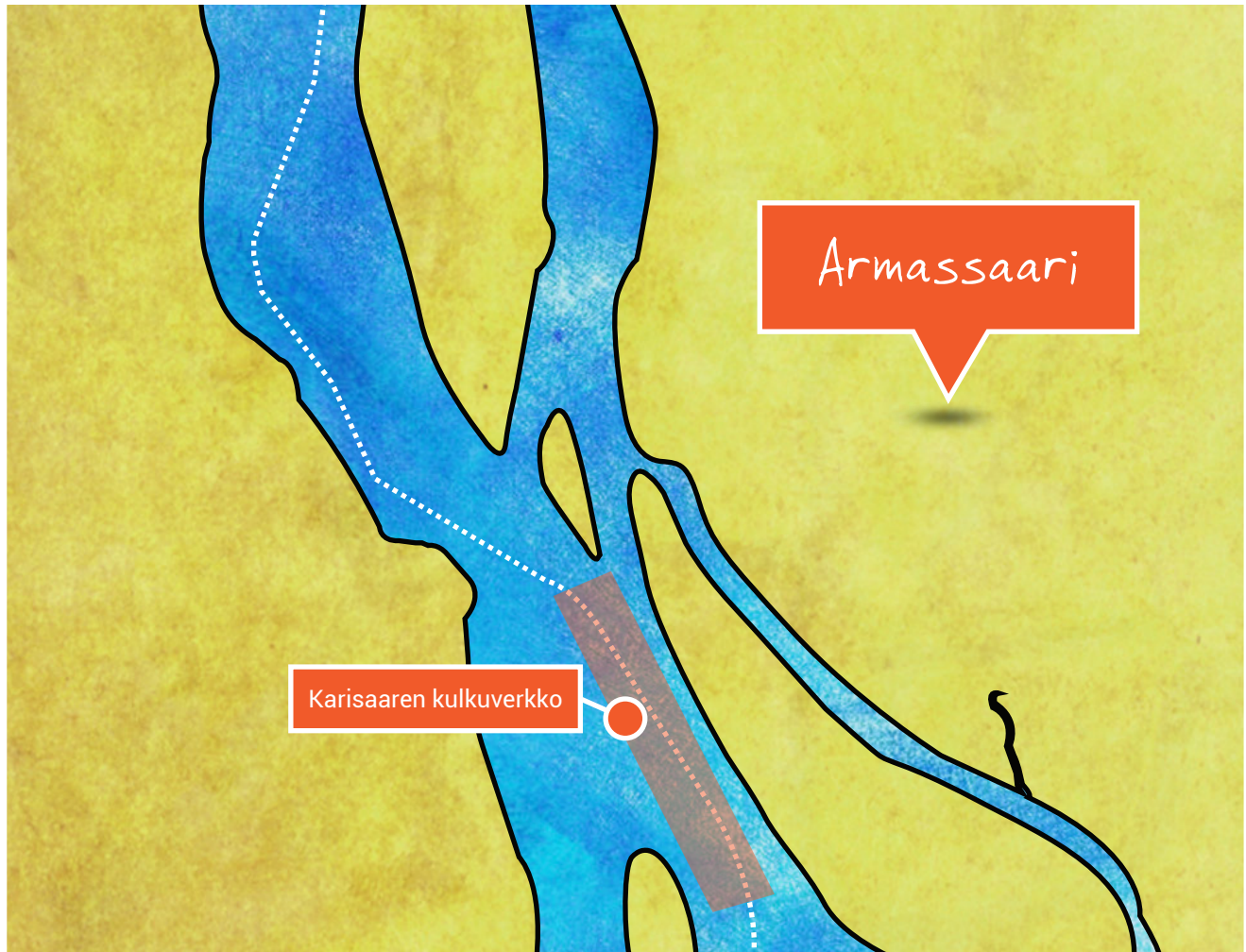
Vuento, Pertti 1990. Vojakkala, Pirkkamiesten kylä. Vojakkalan kylätoimikunta.

Vuorio, Lauri 1973. Tornionjokilaakson kalastusolojen kehitys, teoksessa Tornionlaakson kuntain toimikunta 1923 31/III 1973. toim. V. Arrela, 69–95.

Armassaari

Ruotsin puoli

Suomen puoli

Kuva: Pekka Ojalehdon albumi

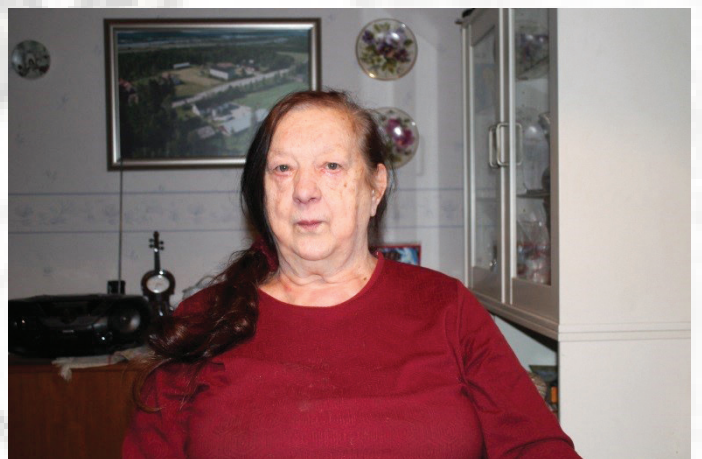
2. Ylitornio-Övertorneå, Armassaaren apajat Tornionjoella

2.1 Armassaaren kylä

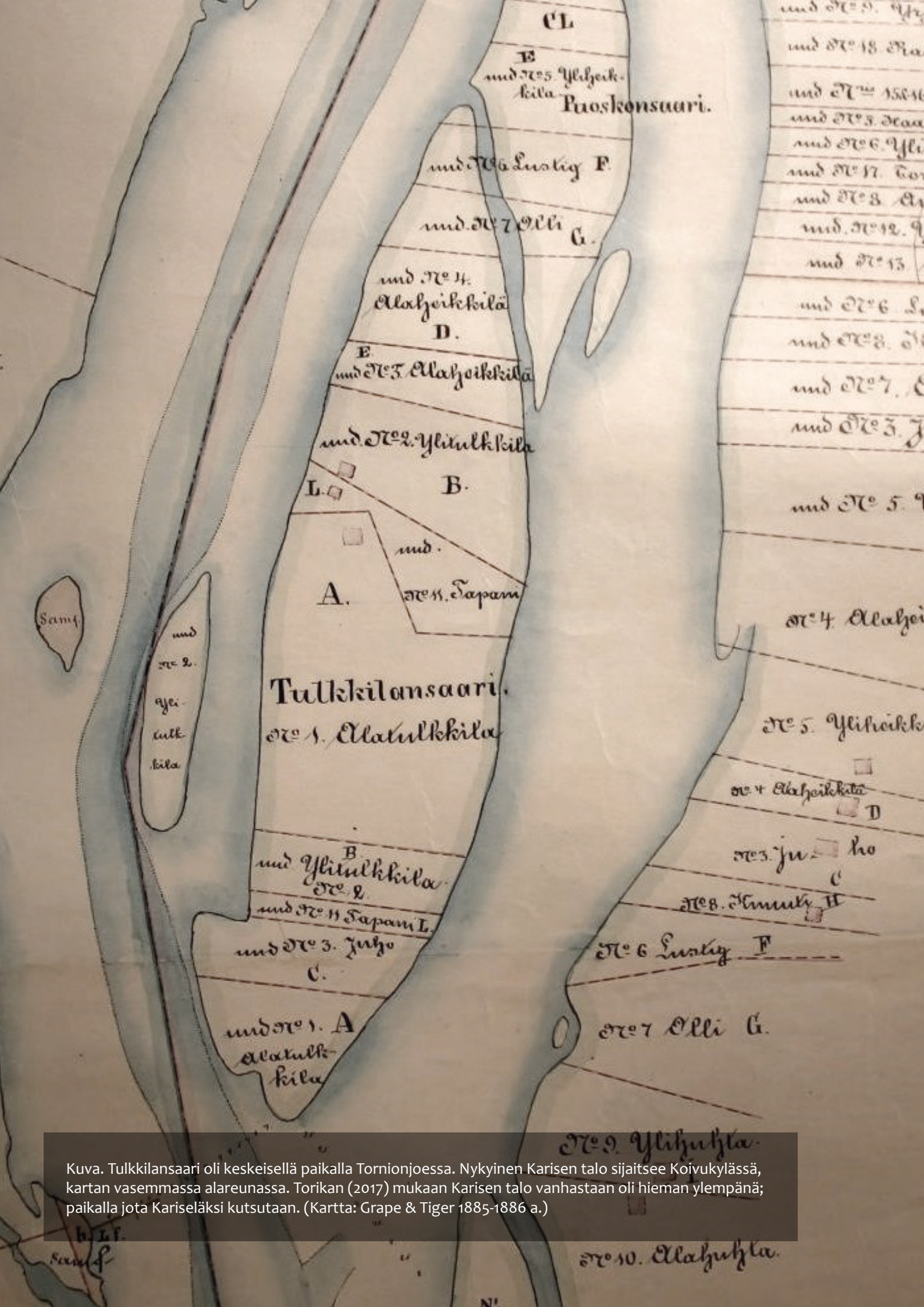
Armassaaren kylään kuului taloja molemmin puolin jokea sekä kolme taloa Tulkkilansaaressa. Armassaari on oikeastaan se suuri joensaari, jota siis Tulkkilansaareksi kutsutaan. Saari on jokilaakson vanhimpia asuinpaikkoja, jossa asui pirkkalais- ja lapinvoutisuku Tulkki. Niilo Ollinpoika Tulkki Armassaaresta ja Niilo Oravainen Vojakkalasta olivat valtakunnan vauraimpia talonpoikia (Torikka 2017, 137–160; Enbuske 2017). Nykyisen Suomen puolen asutusta eli Armassaaren kylää kutsutaan myös Paloseksi/Palosen kyläksi (Heikkilän/Palon talon mukaan). Armassaareen kuului aikoinaan joen länsirannaltakin kaksi taloa, ja kylänosaa kutsuttiin Kariseläksi. Ruotsin puoleisella rannalla Luppion rajasta etelään on Koivukylä omana kylänään, ja nykyään Armassaari on vain Suomen puolella.

Etna Oja os. Ylitulkkila on Tulkkilansaaren viimeisiä asukkaita. Ylitulkkilasta siirryttiin mantereelle vuonna 1955. Vaimoihmisenä myös Etna joutui opettelemaan veneellä liikkumisen saareen ja mantereen välillä.

Etna Oja: "Isä neuvo, että ko kova aallokko on ja lähet rannasta, lähe sillon ko se puska (aalto) on suurimillansa. Ja sie pääset tästä vähän matkaa, sieloli keskelä niin syvä että soli yli viiski metriä se syvin kohta. Pittää kääntää venheen kokka sillaila, että se katkasee aallon ja siinä tulee aika, että siinä ei ole aaltoa ollekhaan. Siinä sai opetella kaikki taitot, että siitä kulki."

Kuva. Etna Oja 2017. (Jarno Niskala)

Kuva. Tulkkilansaari oli keskeisellä paikalla Tornionjoessa. Nykyinen Karisen talo sijaitsee Koivukylässä, kartan vasemmassa alareunassa. Torikan (2017) mukaan Karisen talo vanhastaan oli hieman ylempänä; paikalla jota Kariseläksi kutsutaan. (Kartta: Grape & Tiger 1885-1886 a.)

2.2 Apajat

Armassaaren ja Koivukylän kyläläiset kalastivat pääasiassa rantanuotalla ja kulteella. Kullepaikka oli Pukhulmissa ja rantanuottapaikkoja oli useampia.

Koivukylässä Pukhulmin tienoilla on kerrottu olleen pato.¹ Tornionjoella kalastettiin yleisesti kiinteillä padoilla, joita olivat rannasta rakennetut padot sekä suuret karsinapadot. Pato rakennettiin erityistä tekniikkaa käyttäen joko kovaan virtaan tai lievempään virtaan. Patoihin voitiin kiinnittää erilaisia pyydyksiä. Karsinapadot kuuluivat yhteispyyntiin, ja kruunu pyrki keskittämään niihin Tornionjoen lohenkalastuksen. Karsinapadossa kala ohjattiin puusta rakennettuun karsinaan, josta se sitten kulteella kalastettiin pois.

Pukhulmissa ovat kyseessä todennäköisesti 1860-luvun patojäänteet. Varttosaaren karsinapadon paikasta nimittäin kiisteltiin 1860-luvulla. Ruotsalaiset olivat vaatineet patoa siirrettäväksi Pukhulmiin kainuunkyläläisten nuotta-apajaan. Pato siirrettiin sinne 1864. Ruotsalaiset olivat halunneet näin estää suomalaisten kullekalastuksen regaalikalastuksen aikana. Pukhulmin nuottaukseen oli kuitenkin oikeus, koska se oli laskettu mukaan yhteiskalastukseen. (Knihtilä 1981.)

Varttosaaren patoa siirrettiin vielä 1900-luvullakin useampaan otteeseen. Tulkkilan- ja Puoskunsaaressa rannan tuntumaan rakennettiin karsinapato 1940-luvun lopulla. Rannassa oli kämppäkin, jossa kalastajat saattoivat pitää suojaa. Pato kuului Nuotiorannan ja Luppion kylille; se oli jo niiden vesialueen puolella.

Etna Oja: "Pato oli tässä, semmonen aitaus, pohjaan painethiin paksut pölkyt, siihen jätethiin määrätynlainen aukko. Se oli suunilheen siinä virtaavala kohala se aukko, että lohet pyrki siitä ylös. Siittä saatiin kallaa. Lähti melkein rannasta, ettei siinä ollu ko vajaa metri vettä saatti olla vähän rapea."

Etna Oja: "Siihen asti ko se pato tuli niin heitethiin rannalta. Siinoli vähän ennen tuota Tulkkilansaaren päätä, näe ko virtaus käänty, lohet ui vastavirtaan, semmonen mukava poukama mitä ne sitten aina heitit."

Karisaaren eli Nautapuodin saaren siikanuottapaikka mainitaan 1880-luvun apajapaikkakartoituksessa. Samassa apajassa nuotattiin myös lohta. Lohenpyynnin kerrotaan tapahtuvan neljäntoista päivän aikana. Siikanuotta siinä oli 280 jalkaa pitkä ja lohinuotta 540 jalkaa. (Grape & Tiger 1885-1886 b.)

Juhani Honkaniemi: "Kyllä mie sen tiän, että siihen on veetty Nautapuojin saaren länsilaithaan nuottaaki joskus. Siittä Kahvisaaren alapuolelta. Ranthaan se veethiin aina maihin."

Etna Oja: "Ja joessa oli lohta paljon. Sitä oli toella paljon. Muistan ko apajassa nuotala heitit, niilä ruottalaisila, joita isäki avusti, niilä ei ollu mikhään iso se nuotta, mutta ko se kaarros kierrethiin niin saatto olla seittemän ja kaheksanki lohta, aivan tämmösiä isoja."

¹ Lennart Mansikka ja Pekka Ojalehto ovat kuulleet kerrottavan padon jäänteistä pohjassa. Marko Yliheikkilä on sukeltanut Pukhulmissa ja nähnyt siellä tiiviin aitarakenteen poikkijoen, joka luultavasti kuuluu lohikarsinaan. Paikka on 30-40 metriä kalakämpästä alaspäin. 1700-luvun karsinapadoissa mainitaan "Koifwokyle" Övertorneällä (Portin 1968, 221).

Nykyisin pyynti tapahtuu Kahvisaaren apajassa, ja pyynti on siinä kulkuverkkokalastusta. Apajaa alettiin käyttämään, kun Kultaniityllä kalastaville haluttiin saada muualle erillinen kulkuverkkopaikka. Tämä tapahtui joskus 1980-luvun alkupuolella. Apajaa kutsutaan myös Kuttinpääksi (etenkin Ruotsin puolella).

Pekka Ojalehto: "Lähtee (apaja) tuosta Karisen kohalta elikkä tuolta Tulkkilan saaren päästä ja mennee sinne Kuttin päähän asti."

Juhani Honkaniemi: "Ne sanoo sitä apajaa vähän miksiki. Se on kuitekki minun sanastossa ollu Kahvisaaren tausta."

Kahvisaaren apajassa on pyydetty myös siikaa, ja varhaisia siianpyytäjiä tuolla apajalla oli aktiivisena kalastajana tunnettu Honkaniemen Emppu. Muutoin siikaa tuli myös lohenpyynnin yhteydessä.

Pekka Ojalehto: "Se on semmonen historia tuola kulkuverkola, että aikoihnaan Honkaniemen Eemeli (Emppu) on tuonu sen kulkuverkon tänne."

Etna Oja: "Tuota siikaa tuli aina samala ja siian ne ylheensä net perkasi siinä heti ja tehtiin nuotio ja paistettiin."

Juhani Honkaniemi: "Kyllä se on kaonu täältä (siika). Tuolta tulvapelloilta ko pani verkot niin sieltäki sai siikoja."

2.3. Kultaniitty ja Pukhulmi

Armassaaren talot ovat pyytäneet perinteisesti yhdessä samoilla apajilla Pekanpään ja Kainuunkylän sekä Koivukylä-Päkkilä-Vitsaniemen kylien kanssa. Yhteisinä apajapaikkoina olivat Kultaniityn ja Pukhulmin apajat. Apajilla käytettiin rantanuottaa ja kulletta. Kultaniityn ja Pukhulmin pyynnistä on kerrottu erikseen niitä koskevassa tekstissä.

Pekka Ojalehto: "Kalastus oli vuoropäivin, Kultaniitty Pukhulmi. Kulteilla pyydettiin, minun aikana ei ollu yhtään rantanuottaa. Armassaaresta oli 3 kulleporukkaa, Huhta, Knuuti ja meän porukka Yliheikkilän Sulon kans."

Koivukylästä Karisen talo ja suku ovat omistaneet merkittäviä järvikalastuksia pohjoisessa sekä ovat olleet mukana jokikalastuksessa. Lennart Mansikka kertoo, että Karisen kulle oli keveämpirakenteinen, jollaista on "huiviksikin" kutsuttu. Koivukylässä oli Sundbaumilla kulle ja Jaakon Einarilla nuotta.

2.4. Kalastuksen organisointi

Nytemmin pyynti on muuttunut niin, ettei Armassaarella ole yhteispyyntiä Kainuunkylän kanssa. Tuolloin toimittiin Kainuunkylä-Pekanpään pyyntikunnassa. Armassaaresta pyydetään nykyisin vain oman kylän vesialueella. Armassaaren vesialue on pinta-alaltaan 180,4 hehtaaria.

Etna Oja: "Ja sitte tuola Pukhulmissa heitti nuo pistemiehet. Joka talossahan oli määrätty määrä pisteitä. Ei sinne aivan seku saanu mennä. Se piti olla pisteitä että sai kalastaa nuotala. Ne issoimat talot oli niitä pistemiehiä."

Juhani Honkaniemi: "Se tuli silloin se Sänntti tänne ja sano että se pittää perustaa se kalastuskunta. Ja se silloin perustettiin. Mikähän se nyt oli se vuosi. Olisko se ollu -84."

Kun 1980-luvulla haettiin lupa Kahvisaaren apajaan, ruotsalaiset eivät lähteneet mukaan hakemaan lupaa. Sittenkin apajaa ovat käyttäneet Suomen Armassaaren kalastajat. Kalastusta saavat harjoittaa vesialueen omistajat tai vuokraajat. Kalastuksesta ilmoitetaan keväällä ennen pyynnin alkua. Kalastuskunnalla on tiedossa vesiosuuksien omistajat, ja se pitää lukua siitä, ettei samoilla osuuksilla ole useampia pyytäjiä. Pääsääntöisesti pyytäjät ovat olleet omalta kylältä. (Toivo Honkaniemi.)

Ruotsin puolelta Koivukylä-Päkkilä-Vitsaniemen kylien pyyntikunta jatkoi kalastusta lähinnä Kultaniitty- Pukhulmissa.

2.5. Kalojen myynti

Pekka Ojalehto: "Isäni ollu Karisten Martin kans pyytämässä kultheela Kultaniityllä ja Pukhulmissa. Joskus 50-luvun vaihteessa kallaa on tullu tosi paljon, aivan myyntiin asti."

Etna Oja: "Naapurin isäntäki, mie muistan mie olin sentäs niin pieni, menin keran käymään sielä sen vaimon tykönä ko molima vähän sukulaisia Tapanin kans. Niiloli semmonen vanhan ajan paatipunkka, soli aivan täynnä suuria lohia, pyrstö oli täälä yläpuolela ja pää yläpuolela. Niin mie kysyin, että ettähän te nuin paljon voi syä lohta, että se mennee pilole. Niin se Martti-isäntä sano että ei ne siinä piloile mene, että kose tässä yön nukkuu unet poies niin lähethään viehmään autola Kemhiin hotehliin. Että soli sillälaila ansio."

Juhani Honkaniemi: "Ennen juhanusta kalasta sai niin hyvän hinnan, ettei ras-kinu itte syä, piti myyä hotelille. Sen jälkheen alettiin ylheensä syöhmään itte, jos jotaki saathiin."

Lähteet:

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886a. Karta i delar öfver Torneå elf i dess nedra lopp med kungsådra och fiskebyggnader å ömse sidor om riksgåränsen (1885-1886). Kansallisarkisto ja Tornionlaakson maakuntamuseo.

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886b. Patoluetteloselvitys uittoa varten. Protokoll & Beskrifning öfver Torne Älfs karta. Tillhör 1906 års flottningsförslag. Olof Hederydin arkisto (Haaparannan kirjasto).

Enbuske, Matti. Tornionlaaksolaisten juuret, teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 2015-2017, Tornionlaakson neuvosto, s. 69-80.

Knihtilä, Leena (1981). Tornionjokialueen lohenkalastus 1800-luvulla. Jyväskylä.

Pekka Ojalehdon albumi

Portin, Johan. Samlingar til Beskrifning öfver ÖfverTorneå Sockn uti Västerbottens Höfdingedöme. Teoksessa Tornedalica nro.5, 1968.

Torikka, Sture (2017). 1617 Övertorneå storsocken under en dramatisk tid. Om folket, en kyrka och en vårflood. Ett fruset ögonblick i historien. Väyläkirjat.

Haastattelut:

Etna Oja (80v/2017)

Juhani Honkaniemi

Lennart Mansikka

Marko Yliheikkilä

Pekka Ojalehto

Toivo Honkaniemi

Kauliranta - Kuivalangas

Kuva. Paulus Vanhainen ja Viljo Antinmaa kokevat lanaa. Pekka Vanhaisen kuva.

Kaulinranta - Kuivakangas

Kattilakoski

Niskanerkin pato

Vanhaniemen korvapato

Mertapato

Kauvosaaren apaja

Rantanuotta

Rantanuottapaikkoja 3kpl

Aidanpään pato

Ollikkalan rantapato

Hietalan Gunnarin pato

Kentänkarin pato

Maijankorvan pato

Pato

Ruotsin puoli

Suomen puoli

3. Ylitornio-Övertorneå, Kaulirannan ja Kuivakankaan kylien apajat Tornionjoessa

3.1. Kylät

Kuivakankaan ja Kaulirannan kylät ovat Ylitornion suvantoalueen pohjoisimmat kylät ennen Kattilakoskea. Kylät ovat perinteisesti olleet jokirannoistaan tiiviisti asutettuja.

Kuivakankaan talot sijaitsivat joen eli väylän länsi- ja itärannoilla, ja Suomen puoleista osaa kutsuttiin Rahtulanpääksi Rahtulan talon mukaan.¹ Kauliranta on ollut omana kylänään 1600-luvun alusta. Vanha kyläkunta Kuivakangas ulottui ennen sitä myös Kaulirannalle eli Kaulinpäähän. Kylät olivat molemmin puolin väylää, eikä rajaa tunnettu. Monissa jokivarren kylissä saaret olivat useasti parhaimpia asuinpaikkoja ja asutettiin ensimmäisenä. Asuttuja saaria olivat Marjosaari, Paloosaari ja Kauvosaari sekä Kyläsaari. Kyläsaari tunnetaan Haapakyläsaarena, ja sen eteläpäässä olleet talot kuuluivatkin Övertorneån Haapakylään. (Pekka Vanhainen.)

Pekka Vanhainen: "Kaulirantahan perustettiin vasta 1604. Sitä ennen talot kuuluu maakirjojen mukhaan Ruottinpuolen Kuivakankaaseen. Marjosaarihan oli omina kylänä, soli siihen asti vuoteen 1809 ko venäläiset vallotti Suomen, niin sitte liitettiin Kaulinranthan ja Torakankorva jäi sitte Ruottin Kuivakankaaseen."

3.2. Nuotta-apajat

Rantanuotilla pyydettiin Kuivakankaan ja Kaulirannan vesistöissä etenkin siikaa. Kuivakankaalaisilla oli oikeus nuotata lohta Vasikkasaaressa (Jänkkävainion alapuolella), joka oli Närkin kylässä. Jouko Salmen mukaan kesällä Vasikkasaaressa nuotattiin lohta ja syksyllä siikaa Kuivakankaan Kärsängissä. Alpo Erkheikillä on tieto, että sodan jälkeen Jänkkävainiosta saatiin hyvin lohta ja että siikakin oli tärkeä kala vielä 60-luvulla.

Jouko Salmi kertoo Vasikkasaaren apajasta: "Siinoli Erkheikkiläisiä, meän porukka ja Purasenvaarasta ja Mataringista. Ne oli niinkö vuorovedoin. Ko yksi sai lohen, niin toiset oli äkkiä heittämässä heti perhään. Illala myöhään, joskus ne klosusi koko yön sielä. Ko tuli lohta, niin ne oli koko yön. Törmälä palo jatkuva nuotio, jo ainaki."

¹ Vaihtokolompolossa Lainion suunnalla sekä Lannavaarassa on ollut molemmissa kalakentät, joiden sanottiin olevan rahtulalaisten Ylitorniolta. Toista kenttää kutsuttiin Rahtulan kentäksi. Siellä olleen kodan seinäkirjoituksista pääteltiin kentän olevan kolmatta sataa vuotta vanha. (Vanhainen 1970, 34–36.)

Erkheikin, Rahdun ja Juvanin nuottakunnat pyysivät yleensä Kuivakankaalta. Alpo Erkheikki kertoo, että Eino Erkheikki, Erkki Keskitalo, Erkki Hiltunen ja Veijo Rahtu olivat porukassa. Samoin Juvanin veljeksillä oli porukka.

Pekka Vanhainen: "Tuossahan oli Rahtulanpäässä paljon parempi nuottapaikka, elikkä siikapaikka, mutta mie en ole siellä käynyt. Se oli Käräsänki. Siittä veethiin siikaa. Rantanuottapaikka. Se on suurinpiirtein siinä livarin kohalla, jos ei niitä Rahtuja. Se oli hyvä siikapaikka.

Jouko Salmi kertoo Kuivakankaan eli Rahtulanpään Käräsängin apajasta: "Monesti lähettiin Juvanin hietikolta, tässä semmonen hiekka, ja tällä välillä heitettiin kolme kertaa. Tulettiin ranthaan ja lähettiin samasta paikasta uus koukkaus alaspäin, kolme kertaa heitettiin. Soli koulun kohalla niinkö viimeinen heitto."

Käräsängin apajassa pyysivät ajoittain myös Ruotsin kuivakankaalaiset. Jouko Salmi ja Bror-Erland Härmä muistavat livarin Heikin Ruotsin puolelta, joka kävi heittämässä.

Bror-Erland Härmä: "Joskus 60-luvun alkupuolella ei ollut Nikon Heikki täältä, sillä livari sukunimi, Postin Börje oli siellä eli Kohkosen Börje ja Suomen puolelta Juvanin Erkki. Ja Räsänen mahdollisesti. Nehän sait kauheita määriä siikoja."

Kuva. Bror-Erland Härmä tuntee Kuivakankaan historian. (Jarno Niskala)

Kaulirannassa puolestaan oli rantanuottapaikka, jossa verkkoa saatettiin vetää maalle kahdella tai yhdellä veneellä. Paikka ei ollut kuitenkaan oikein hyvä pyytöpaikka.

Vilho Yliniemi: "Koulunrannassa (Kauliranta) heitettiin nuottaa. Tuossa vanhan koulun rannassa. Saatiin siikaa ja joskus tuli parempaakin vielä ko siikaa, mutta harvoin. Kyllä me pyysimme joka päivä. Rantanuotta. Meillä ei ollut kulletta."

Juhani Kauvosaari: "Ne oli rantanuottia heitettiin rannalta sölkhään ja myötävirthaan niitä veethiin. Niitä paikkoja tässä muutama oli missä pystyttiin pyythään. Ei siinä lohta tullu, mutta haukea siikaa ja ahventa, semmosta kallaa kyllä tuli."

Sen lisäksi oli muita nuottapaikkoja.

Pekka Vanhainen: "Tuolta heitettiin enäämpi, se oli flyy-kärin kosken yläpuolella. Siinä koski loppu ja alkoivat. Se oli niin sanottu Kiljula. Kiljulan kohalla. Siittä sai, mutta vähän siittä saatiin."

Kuva. Pekka Vanhainen on tutkinut Tornionlaakson historiaa. (Jarno Niskala)

Gunnar Hietala Torakankorvan kylästä kertoo, että nuottoaus oli merkittävää ennen. Hänen talon kohdalla kalastettiin ja Kuston saarella. Kuston saaren rannalla he saivat 104 siikaa ensimmäisenä iltana kahdella vedolla.

3.3. Kulle Kuivakankaalla

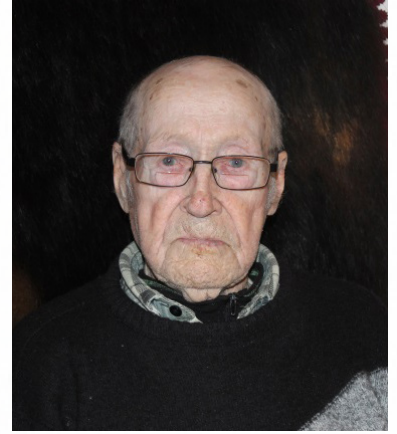
Kuivakankaallakin on joskus ollut kulle, näin muistelevat Vilho Yliniemi Kaulirannalta ja Paul Toolanen Kuivakankaan Poikkijärveltä.

Vilho Yliniemi: "Täällä ei ollu juuri kulletta, se oli tuossa Kuivakankaalla. Niilä oli kulle."

Paul Toolanen: "Joo kyllä mie muistan ne saarnasit silloin ennen nuorena, että heilon kulle, näe son kaks venettä ja verkko siinä välissä."

Kuva. Vilho Yliniemi on pyytänyt Marjatan kanssa aikoinaan seisovilla uistimilla. (Jarno Niskala)

Kuva. Paul Toolanen on kylän vanhin. (Jarno Niskala)

Kärsängin apajan nimikin on Kärsängin kulleapaja mm. vuoden 1948 apajaluettelon mukaan (Granlund 1975).

Alpo Erkheikki kertoo, että Kuivakankaalla kokeiltiin kulletta myöhemmin 1990-luvulla.

3.4. Nykyinen pyynti, kulkuverkkoapajat

Nuotta- ja samoin patokalastus on myös Kauliranta-Kuivakankaalla muuttunut kulkuverkkopyynniksi. Vanha karsinapatopaikka on jäänyt kalastajien apajapaikaksi. Kaulinrannan patopaikan yläpuolella on nykyinen kulkuverkkoapaja. Toinen kulkuverkkoapaja on Kauvosaaren apaja, joka on saaren länsipuolella.

Kuivakankaalla kulkuverkkoapaja on Kärsängissä, lähellä vanhaa rantanuottapaikkaa. Keskellä väylää on esteenä vanha kiviarkku, joten pyyntiapaja on enemmän Suomen puoleisella väylällä.

Verkkopyynti on ollut viime vuosina joella suosittua. Yhteispyynnissä heittojen odotusajatkin ovat voineet venyä pitkiksi. Toisaalta monipuolinen kalastus eri välineillä on kuitenkin vähentynyt.

95-vuotias Paul Toolanen kertoo muutoksesta, jonka hän näkee kalastuksessa: "Häätty olla vissiin vanhiimpia polvia, että olisit isomasti kalastanheet. Niinkö mie olin poikasena niin tässä järveissäki souethiin uistinta kevätkaudet, niin että toisiinsa tartut kiini. Ja nyt enhään kymmeneen vuoteen ei venettä näe kalastamassa. Jos sattuu niin joku on ajankuluksi sielä ja sitte värkkää, kasts-pöölä viskoo sielä."

3.5. Kalastuksen organisointi

Kalastus- tai osakaskunnan vesialueet määrittelevät paikat, missä osakaskunta voi kalastuksen järjestää. Osakaskunnat ovat halutessaan vuokranneet vesialueita vuonna 1992 perustetulle Tornion-Muonion-Könkämäenon yhteislupa-alueelle, joka myy kalastuslupia. Kaulirannan osakaskunnan vesialueita on oman kylän kohdalla, mutta alueita on myös Tengeliöjoella, Karjosaaren sekä Vasikkasaaren yläpuolilla. Aittamaanpään taloilla sekä Koskenalustan jakokunnalla on niin ikään vesialueet Kattilakosken alajuoksulla. Näissä kylissä Ruotsin ja Suomen puolen vesialuejaot eivät ole vastaavilla kohdin. Kylätkin ovat muodostuneet osin poikkeavasti erityisesti rajan seurauksena.

Kaulirannassa on vaikuttanut vanha karsinaosuuskunta, joka hiipui, kun patoa ei enää rakennettu. Kalastuskunta on sittemmin toiminut ja myöhemmin 2000-luvulla osakaskuntana.

3.6. Nuottapyynnin organisointi

Rantanuottia Kaulirannassa oli ennen vain Kauvosaaren talolla, joten pyyntiin ei ollut tungosta eikä kalastuksen organisointia tarvinnut sen kummemmin miettiä. Kaulirannan apajilla kalastus on ollut vapaata, ja omistuspisteytyksiä tai manttaaliosuuksia ei ole vaadittu, vaan kalastamaan voi mennä kyläläiset tai muualta tulevat myös ilman manttaalia. Myöhempi kulkuverkkopyynti noudattelee samaa linjaa. Kaulirannan kylän vesialue on laaja, 380,7 hehtaaria. Kuivakankaalla vastaava alue on 120,8 hehtaaria.

Juhani Kauvosaari: "Sielon pyytänhee kylältäki aivan syrjää myöten kukkon vain kehahnee mennä pyytämhään niin siittä vain, sinne menkhöön, kyllä sielon kallaa kaikile."

Kuivakankaalla ei ole pisteytyksiä käytössä, eli sielläkin voi pyytää vapaasti. Vesioikeuden omistajien lisäksi voivat pyytää sellaisetkin kyläläiset, joilla ei ole vesiosuutta. (Alpo Erkheikki.) Myöskään Ruotsin puolella osuuksien tarkempaa laskemista ei tehdä, joskus kokouksissa "oon niistä (pisteistä) jauhettu, päissä olhee tietekki" (Bror-Erland Härmä).

Kuivakankaan Kärsängin apajassa harjoitettiin myös vanhaa siianjakoperinnettä. Jorma Juvani muistaa, että Kärsängissä törmän päällä heidän porukan siiat jaettiin neljään läjään. Kussakin nuottakunnassa tehtiin pyytäjien keskinäinen jako. Kuivakankaan siianjaossa on hyvin samanlaisia piirteitä, kuin mitä koskikenttien kalanjakoperinteissä.

Jouko Salmi: "Jakohan oli semmosta jännää hommaa, ko tuota jaettiin ensin niinkö koon mukhaan kalat sinne heinikkoon. Siittä alot sitte kohmeen kasaan heittelheen ja sitte arvothiin, että kenes kasa tämä oon ja kenes tämä oon. Noli samankokosia kasoja aina. Eihän niitä punnittu koskaan."

Kuva. Juhani Kauvosaari on Kaulirannan osakaskunnan puheenjohtaja. (Jarno Niskala)

Kuva. Jouko Salmi tutkii Kuivakankaan kylähistoriikkaa. (Jarno Niskala)

3.7. Patopyynti

Kalastus yleisesti oli merkittävää näiden kylien asukkaille. Kaulirannan alueella etenkin lohien patokalastuksella on pitkät perinteet. Lohipadoista suurin oli karsinapato, joka ulottui pitkälle väylään.

Pekka Vanhainen: "Tuomosia A-pukkia tehtiin ja ne junttatiin syyvhään maahan ja siihen sitte tiheät leipot. Siihen ko lohet ui niin nehän ei päässee siitä ohi muutako mitä oli aukot sielä sivuilla. Sitte ne tuli siihen karsinahan ja siinä ne otettiin kiini."

Karsinapatoa on tehty näille kylille ainakin 1700-luvulta. Padon paikka on vaihdellut. Ensimmäinen tunnettu karsina oli Kauvosaaren pato, joka tehtiin vuoden 1758 jälkeen. Muotkan mukaan pato oli myöhemmin alempana myös Ruottinsaaren kohdalla sekä Marjosaarella. Pato oli Marjosaarella vuoteen 1920 asti. 1928 perustetun lohiosuuskunnan myötä alettiin patomaan uuteen paikkaan puoli kilometriä Marjosaaresta alavirtaan, Kohkolan talon rannan ja Palosaaren kohdalle. Patoa tehtiin 1950-luvun loppupuolelle asti. (Muotka 1996; Vanhainen 2010.)

Marjosaaren padosta saatiin 43-kiloinen Suomen ennätyslohi 1900-luvun alussa (Rajajoen rannalla 1992).

Karsinapadossa pyydettiin alkukesästä verkoilla ja loppukesästä lanoilla. Pyynnissä oli kolme venettä: puuttovene, sauvasperän vene ja heittovene. Lohet jäivät kahden verkon väliin, jonka jälkeen verkko nostettiin ja selvitettiin. Heittojen välillä odoteltiin muutama tunti riippuen lohien noususta. Parhaimpana lohivuonna tuli yhdellä heitolla peräti 36 lohta, tämä oli vuonna 1946. Patoon loppukesästä laitettujen lanat olivat suuria, useamman metrin pitkiä ja läpimitaltaankin noin 1,5 metriä. Lanat koettiin alussa kahdesti ja loppuaikana kerran vuorokaudessa. Pyynti lanoilla lopetettiin elokuun lopussa. (Vanhainen 2010.) Bror-Erland Härmän laatimasta kaaviosta näkyy sodanjälkeisen ajan huomattava piikki lohisaaliissa.

Pekka Vanhainen: "Verkoilahan pyyettiin Kaulirannassaki karsinapaossa, tuone heinäkuun 20. päivään veettiin verkoilla. Sitte jälkhiin panthiin lanat. Siinoli 2 lannaa."

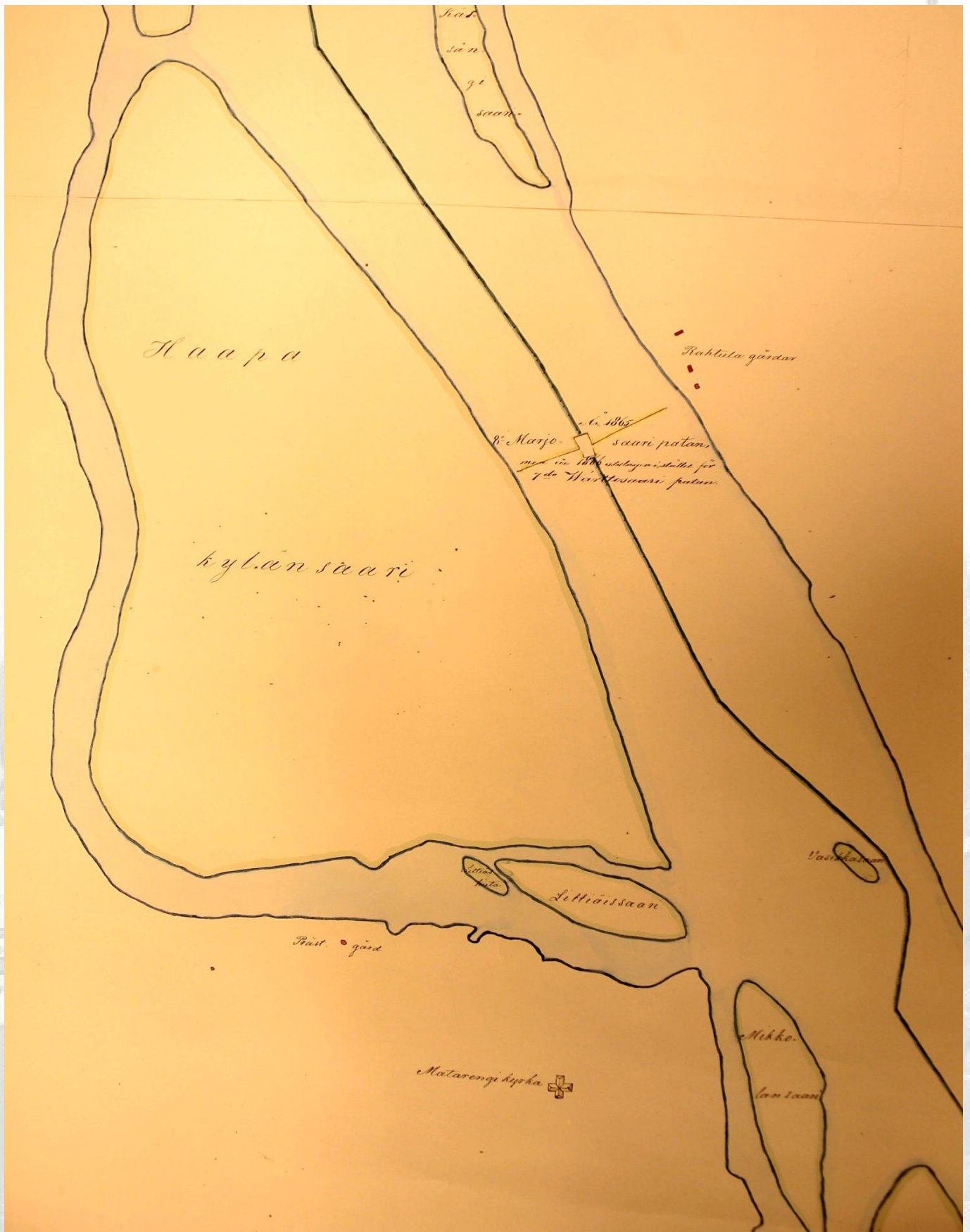
Bror Muotka: "Se oli se karsina, jota ensin sanottiin Kauvosaaren paoksi, sitte se tuli Marjosaaren ja viimiseksi Palosaaren."

Juhani Kauvosaari: "Tässön kohala semmonen hautapaikka eli kuoppa, se on karihohjaakyllä, mutta siinon syvänpaikka. Isä aina sano, että son karsinakuoppa, mutta ei hälläkhään ole sitä tietoa, että onko siinä koskaan ollu patoa (Kauvosaaren karsinapato) ja isäki oli syntyny 1896."

Bror-Erland Härmä: "Patoa kutsuttiin Ailin karsinaksi."

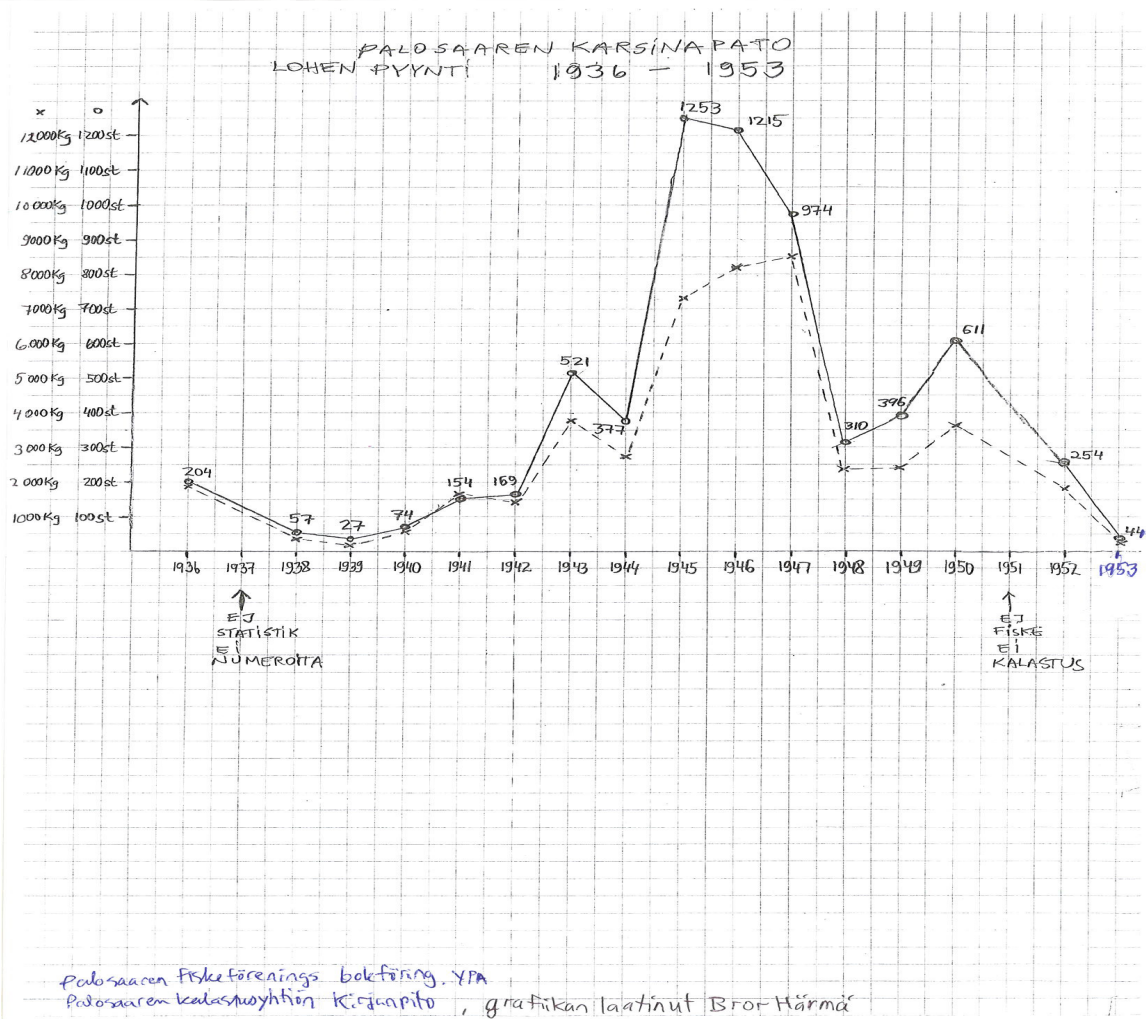
Kuva. Marjosaaaren pata oli leveä rakennelma, jossa karsina näkyy keskellä (Tiger 1898). Pekka Vanhaisen isän aikana pata oli vähän tätä 1800-luvun lopun paikkaa ylempänä suunnilleen samalla kohtaa kuin ohuemmalla viivalla piirretty patopaikka, johon on merkitty vuosi 1686. Paikka oli Ailin talon pohjoispuolella lähellä Nulua, ja sitä kutsuttiin Huutolanrannaksi (Pekka Vanhainen). Myös Bror Muotka Kuivakankaalta muisti padon olleen Ailin rannassa (1981).

Kuva. Kartta vuodelta 1865 (Törnudd 1865), jossa näkyvät saarista mm. Kärsängin saari ja Vasikkasaari. Karsinapato näkyy tuolloin olleen Rahtulan talojen kohdalla.

Ote lehtikirjoituksesta vuodelta 1908, josta on aistittavissa pientä kilpailuhenkeä jokivarren alemman ja ylemmän padon välillä: "Marjosaaren miehet ovat siis jo saaneet maistaa punaista kalaa ja Vanhaisen Pekka varmaan jupileeraa, täysin vatsoin, että eivätpä taaskaan tänä kesänä ehtineet Warttosaaren miehet juomimaan punaista kalaa juhannukseksi. Ja kyllä se vaan taas niin kävi, että parhaat ja kookkaimmat lohet uivat sivu että vinkuu ja Warttosaaren karsina on vielä pahoin keskitekonen. Eivät saa juhannuksena punaista kalaa maistaa niin kuin Vanhaisen Petteri on ennustanutkin." (Kaleva 1908.)

Lohikarsinan valmistuttua ensimmäinen lohi keitettiin pyyntiväelle. Tämä oli vanha tapa, josta haluttiin pitää kiinni. Seuraava lohijuhla pidettiin Jaakon sunnuntain aikoihin. Silloin keitettiin iso lohi tai useita pienempiä lohia. Kaikki osakkaat kutsuttiin juhliin sekä joku kutsuvieras ja ruotsalaiset kalastajat. Lohisoppaa keitettiin Kalle Vanhaisen saunapaassa. (Vikäväinen 1987.) Akseli Aho muistelee, että hänetkin noudettiin syömään kesän ensimmäistä lohta, vaikka hän ei ollut kalastamassa juuri ollutkaan. Saalis keitettiin heti, oli yö tai päivä. Hänen mukaansa sellainen vanha Kaulirannassa säilynyt tapa voi viitata muinaiseen vedenhaltijalle annettuun uhrilahjaan. (Aho 2005, 231.)

Kuva. Palosaaren karsinapadon koko pyynti 1936–1953. Palosaaren kalastusyhdistyksen kirjainpito. Kaavion saalispainon ja lukumäärän suhteen kuvion on laatinut Bror-Erland Härmä.

Kauvosaaren patona muistetaan myöhemmältä ajalta pienemmät korva- ja rantapadot, joihin renkun päähän kiinnitettiin verkko eli mukka tai potku. Korvapadosta onkin käytetty myös nimitystä mukkapato tai potkupato. Tällaiseen patoon ei kiinnitetty voimakkaissa koskissa sijainneiden rantapatojen tapaan lanoja (Vilkuna 1975, 128–145). Mukkapadossa kaikilla puuosilla oli omat nimensä, kuten marjamit, sierinpuut, sierileipot ja ulut (Juhani Kauvosaari).

Juhani Kauvosaari: "Meiloli semmoset ko Maijankorvan pato, Kentänkarin pato ja Ollikkalan rannan pato. Kolmessa paikkaa paottiin, mutta yhteen pathoon oli aina lupa vain."

"Renkut panthiin vain venheen päälle ja ko se tuli sille kohale se renkku mihinkä se piti panna, se kaaethiin venheestä siihen ja nopeasti kaaethiin. Tällöli (Kauvosaa-ren talo) se oikeus, sopusat veljekset paoit. Aivan hyvin meni, mitä mieki muistan. Mieki olin 40-luvun loppupuolela matkassa. Ja aina joku kävi kokemassa, välhiin oli kaksiki veljestä, mutta monesti oli että vuorottain käytiin."

Bror-Erland Härmä: "Raution Yyny muisteli, että hänen isälä oli pato siinä kohala ja se oli käyny Luulajassa myymässä niitä lohia, mutta se hääty olla 18. vuosi-saalta, loppupuolelta. Raution Juhani."

Vaikka lohta meni myyntiin, jokivarressa kerrotaan useasti perimätietona, että lohta syötiin paljon ja sitä etenkin palvelusväki sai kyllästymiseen asti. Näin kerrotaan myös Kaulinpäässä.

Marjatta Yliniemi: "Vilhon äiti on ollu Vanhaisella palvelijana, lohta oli paljon, niin paljo että siihen kyllästy ko sitä piti aina syyä."

Kuva. Marjatta Yliniemi Marjosaaresta. (Jarno Niskala)

Myös muuta kalaa pyydettiin, ja Bror-Erland Härmä muistelee, että särjistä tehtiin hapankalaa: "Mattilassa ne panit nelikhoon. Pyyethiin aivan lanoila, rysilä isoja määriä ja suolathiin ja nolit erittäin hyviä kaloja. Katto se teki tämä suolaus että ruoto lähti niin helposti poies. Soli niinkö semmosta happakallaa, se muistutti tuota happatrömminkiä, sehän on erittäin makea kala. Ja ne haisikki tietekki ensiksi vähän, mutta erittäin hyvä maku. Se panthiin semmosiin nelikoihin, vähälä suolala ja sitte kannet päälle ja sitte syksylä aukastiin. Isä muisteli, että olletikki Mattilan talosta Mattilan Erkki, ei ne muut pyytänhee sillälaila ko hän nuita happasärkiä."

3.8. Korvan rantapadot

Torakankorva eli Korva on oma kyläkuntansa Marjosaaren kohdalla joen länsirannalla. Heikkisen niitty oli siellä Gunnar Hietalan mukaan vanhin rantapato, ja se oli kylän yhteinen: ”siinon kylän yhteinen kalastusplassi Heikkiseniitylä”. Kallioniemessä on ollut pato ja Juuson pato, sekä Vanhaniemessä oli pato. Kesällä 1945 Gunnar sai Heikkisen padosta 113 lohta.²

3.9. Mertapyynti Kattilakoskella

Kaulirannan ja Kauvosaarenpään pohjoispuolella sijaitsevalla Kattilakoskella käytettiin mertoja kalapyödyksinä. Merroilla pyydettiin kaikenlaisia kaloja, ja niihin saattoi mennä taimeniakin. Merrat saatettiin laittaa pieniin pukkeihin/patoihin tai sitten vain kivien ja kallion väliin sekä laittaa päälle ulut. Koskella oli myös lohpadot Suomen ja Ruotsin puolella.

Juhani Kauvosaari: ”Kempaisen Leevi ja Pekka vaina, nehän kuoli, toinen heti soan jälkhiin ja toinen joskus 50-luvula kuoli, mutta Leevin poika Tauno siinä vielä pyysi 50-60-luvun taitheessa.”

3.10 Patopyynnin organisointi

Vanhaan aikaan, kun lohenkalastus oli keskitetty kahdeksaan karsinaan, kalastusvuoro oli kiertävä eri kylillä. Eli samalla padolla pyytämässä kävivät ihmiset eri kylistä eri vuosina. Myöhemmin patominen myytiin huutokaupalla ja tietyt kyläkunnat saivat padoista tuloa (Muotka 1996, 238–239.) Haastattelussa Bror Muotka kertoo, että Marjosaaren padossa oli osuudet aikoinaan Närkinkylällä, Kuivakankaalla molemmin puolin, Kaulirannalla ja Marjosaarella sekä Haapakylällä ja Matarengilla. Myös Kauvosaaren talolla oli osuus, koska se kuului Kaulirantaan. Korvan kylällä ei osuutta ollut, vaan siellä kalastettiin rantapadoilla.

Marjosaaren patoa ei kuitenkaan rakennettu vuosien 1920–1928 välillä, vaan alue oli Tornionjoen uittoyhdistyksen varastoalueena. Vuonna 1928 joukko talollisia perusti Kaulirannan lohenpyyntiosuuskunnan, jossa osakkaita oli 18. Ruotsiin perustetun Palosaaren lohityhdistyksen kanssa sovittiin yhdessä, että uusi patopaikka Palosaaren ja Suomen rannan välissä vuokrataan valtioilta. (Vanhainen 2010.)

Pekka Vanhainen: ”1930-luvulla oli huonot lohisaahliit, sittehän lähti osakkaita poies ja niitä loppujen lopuksi yheksän vain. Ja ruottalaiset pääle. Sitte alkoki nuoseen paljon lohta sota-aikana. Ja sittehän ko lohta tuli paljon niin kaikki joila oli maoikeus niin ne liitty, että niitä sitte oli yli 50. Mutta sitte taas lohentulo loppu ko merelä alethiin kalastamhaan. Kyllä heillä oli manttaaliin perustuva oikeus. Ne vai maksoit jäsenmaksun. Jos mie oikein muistan, niin 13500 ne joutu maksaan siitä osakkeesta.”

Patominen ja kalastus myytiin huutokaupalla. Padon rakentaminen huutokaupattiin 10–30 metrin pätkissä, ja halvimman urakan ottanut voitti. Patominen oli ammattimiesten hommaa, ja huutajat olivat yleensä samoja osakkaita.

² Myös Kõngäsen ruukilla oli veropato Vanhaniemessä (Muotka 1996). Juhani Kauvosaari muistaa ruotsalaisilla (Sirviöllä ja Westerbergillä) olleen padon Vanhaniemessä: ”Niiloli vain se rantapato tuossa Sompasen kosken laiassa, yksi rantapato oli, ja se oli veropato olemassa. Se oli hyvä pato, yksi parhaita lohensaantipaikkoja.”

Pekka Vanhainen: "Se oli määrättyt miehet vain (patomassa). Ennen vanhaan Vikeväisen porukka, Vanhaisen porukka ja sitte oli Kauvosaaren Kallen porukka. Että ne oli net, jotka paoit. Silloin 1930-luvun alussa oli joku vielä tuommosia niinkö Vuolon Kalle ja niiloli porukka. Siinoli 3-4 venekuntaa."

Kalastus voitiin huutaa samalla kertaa, josta Pekka Vanhainen kertoo: "Ja yleensä yleensä tämä nokkamies, se oli niinkö isäntä ja se ei ollu (huutokaupassa), se tuli automaattisesti, 8 miestä oli jokka oli huutokaupala. Nokkamies, silloli kallein palkka, sitte oli lankkumiehet seuraavana, mieki olin monta vuotta lankkumiehenä, se oli seuraava hinta ja sitte oli sauvaperän nokkamies seuraava ja sitte oli perämies seuraava hinta. Ja kusipaulan tai pissapaulan miehet, ne olit halviimpia, ja puuttomies."

Vilho Yliniemi: "Tuosta Korvasta tuli osa miehistä."

Bror-Erland Härmä: "Minun äiti on Uesta Muotkasta ja hänen isä (Iisak Muotka) hoiti justiin tätä Palosaaren karsinapatoa aina sieltä kolmestakymmenestä kuuesta neljäänkymmenhehen seittemhään."

"Huhtasaaren rannassa oli kalakellari. Ko ne aloit saahmaan lohia niin ne tehit oman kalakellarin siinä -45."

Osakkaita kokemassa patoa. Vasemmalta Veikko Vanhainen nuijan kanssa, Pekka Vanhainen lakki valahtanut silmille, Heikki Lakkapää pitää lohta, Lakkapään takana Arne Rautio, Niilo Collin lohen kanssa, istumassa veneen keulalla Kalle Keisu, seuraavassa veneessä seisomassa lohen kanssa Arvo Töyrä, istumassa Isak Kohkola ja kolmannessa veneessä Oskari Kohkola. (Kuva 1945, Pekka Vanhainen.)

Lähteet:

Aho, Kalervo 2005. Papan talo. Muistokirjoitus entisajan elämälle Alkkulan Ahossa. Oulu.

Granlund, John 1975. Laxfiske i Tornedalen. Teoksessa Hvarfner, Harald. Jakt Och Fiske: Nordiskt Symposium Om Livet I En Traditionell Jägar- Och Fiskarmiljö Från Förhistorisk Tid Fram Till Våra Dagar. Luleå: Norrbottens museum, 155–198.

Kaleva 1908. Ylitornio 20 pñä kesäk. Kaleva 23.06.1908, nro 142, 2.

Muotka, Bror 1996. Glimtar ur Övertorneå sockens tidigare historia. Övertorneå kommun.

Orajärvi, Esko 2010. Kartta Kuivakangas-Marjosaari-Kauliranta-Haapakylä 1673 Erik Wahlbergin luonnoksen pohjalta.

Rajajoen rannalla 1992. Kaulirannan ja Kuivakankaan kyläsuunnitelma. Tornion kirjapaino.

Tiger, Oskar 1898. Karta öfver Marjosaari regala laxpatans i Torneå elf framtida läge och utsträckning. Kansallisarkisto Helsinki.

Törnudd, Adolf 1865. Karta öfver kronoarrende fiskeverken i Torneå elf. Kansallisarkisto, Oulu.

Vanhainen, Pekka 2010. Kaulinrannan karsinapadot vuosina 1791–1920 ja 1929–1958.

Wanhainen, W.L. 1970. Kansanelämää Norrbottenin suomalaisseuduilla. Tornedalica nro. 11. 1970.

Vikeväinen, Jonne 1987. Kaulirannassa pyydettiin lohta Karsinapadolla. Ylitornion jouluku 1987.

Vilkuna, Kustaa 1975. Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu: Otava.

Haastattelut:

Alpo Erkheikki, Kuivakangas

Bror-Erland Härmä, Kuivakangas. s.1948.

Jorma Juvani, Kuivakangas

Jouko Salmi, Kuivakangas

Juhani Kauvosaari, Kauliranta

Marjatta Yliniemi, Marjosaari

Paul Toolanen, Kuivakankaan Poikkijärvi s.1922.

Pekka Vanhainen, Kauliranta/Oulu s.1929

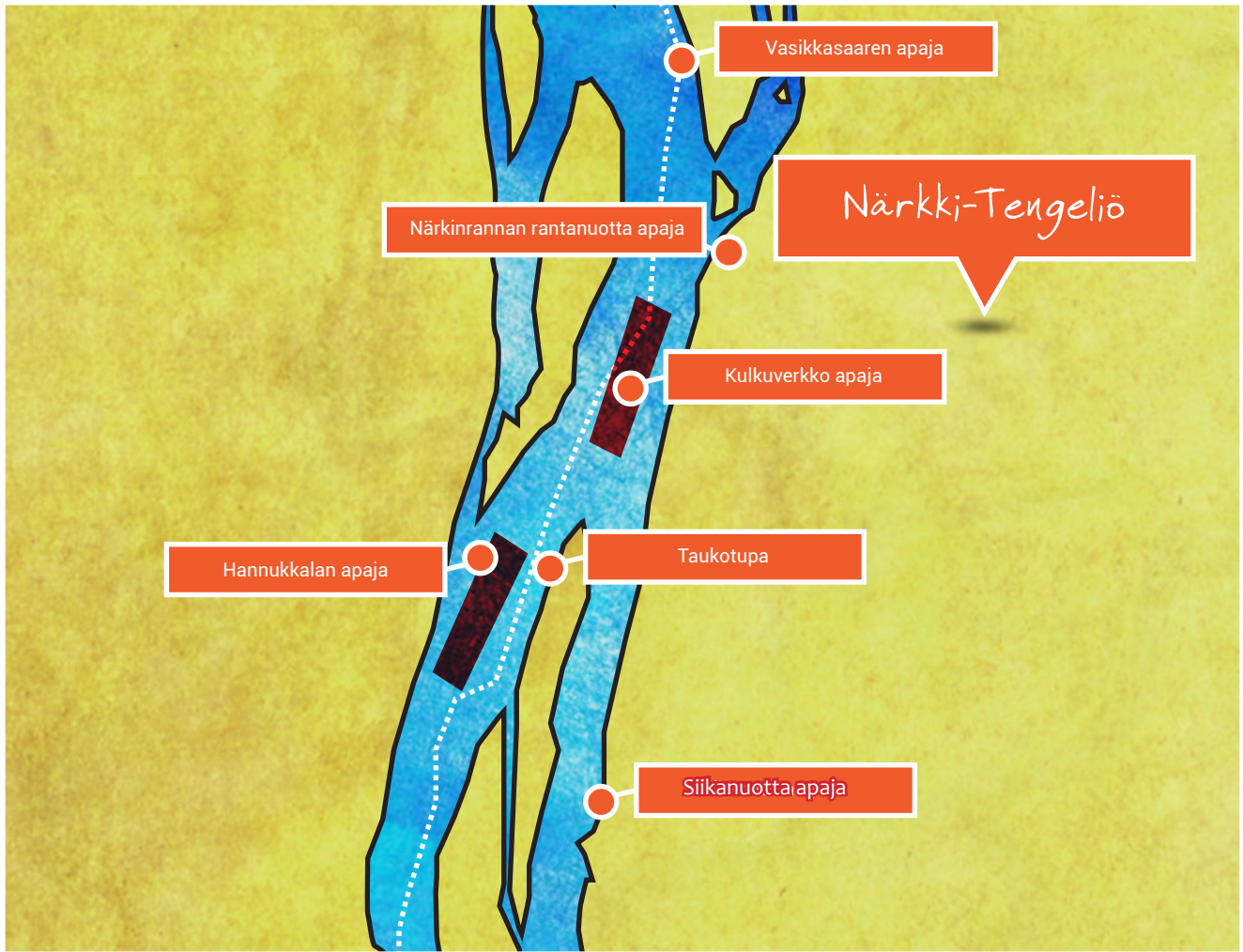
Vilho Yliniemi, Marjosaari s.1926

Bror Muotka, Kuivakangas. (68 år 1981) Intervjun på tornealdalsfinska 1981. Intervjuare Evald Aidanpää och Tage Lejon. Utskriven 1999 till svenska. NKFC-arkiv.

Gunnar Hietala, Torakankorva, Korva. (78 år 1982) Intervjun på tornealdalsfinska 1982. Elis Aidanpää och Tage Lejon. Utskrift till svenska 1999. NKFC-arkiv.

Närkki, Tengeliö ja Portimojärvi

Ruotsin puoli

Suomen puoli

Hannukkalansaassa on kalastajien taukopaikka (Jonna Turunen)

4. Närkin, Tengeliön ja Portimojärven kylien apajat Tornionjoella

4.1. Kylät

Närkin kylä on entisen Mikkolansaaren kylän itäinen osa. Mikkolansaari puolestaan on Matarengin kohdalla oleva aikoinaan asuttu saari. Tengeliöjoki virtaa Aavasaksan laitaa ja kohtaa Tornionjoen Närkinrannassa. Myös Tengeliöstä tuli oma kylä valtakunnan rajan vedon 1809 jälkeen. Sitä ennen Tengeliön Hannukalan ja Kransin talot kuuluivat Mikkolansaaren ja muut talot Mataringin kylään. (Torikka 2017, 236–237; Hasa 2005, 24.) Portimojärvi on myös omalla kylänsä samannimisen järven rannalla. Tengeliöjokea kuljettiin ennen sisämaan järville sekä kenttäpirteille. Erityisesti Matarengin talojen tiedetään kalastaneen Portimojärvellä, kuten myös ruskolalaisten. Ruskolalaiset käyttivät tiittävästi enemmän Portimojärven rantojen luonnonniittyjä sekä Tengeliöjoen suuseutua. Asutus Portimojärvelle levisikin erityisesti Ruskolasta, johon kylä kuului 1750-luvulle asti. (Vahtola 2008, 13–21; Korteniemi & Jansson 2008.)

Portimojärvellä on ollut järvikalastusta ja on yhä nykyäänkin. Vesistöjen muokkaaminen Tengeliöjoessa maatalouden ja vesivoiman käyttöön ovat vaikuttaneet paitsi ympäristöön myös kalastukseen. Närkki-Tengeliö-Portimojärven yhteisellä vesialueella on yhä useita apajia, joita ovat myös apajat Tornionjoen pääväylällä. Useat portimolaiset kalastavat Tornionjoen Hannukalan apajalla.

4.2. Vasikkasaari eli Palohieta

Vasikkasaaren eli Palohiedan apaja on alueen kalastajien muistoissa se vanhempi apaja. Vasikkasaarella pyydettiin rantanuotalla 1940-luvulla. Pyyntiä harjoitettiin noin kymmenen vuoden ajan, jonka jälkeen tuli hiljaisempaa. Vasta myöhemmin alkanut pyynti Hannukkalan apajalla virkisti kalastusta.

Erkki Mäkituomas: "Mekki muistaakseni -47 hankittiin se rantanuotta. Ei ollu Hannukkalan apajassa, se oli tuossa Vasikkasaarella, Palonhiassa."

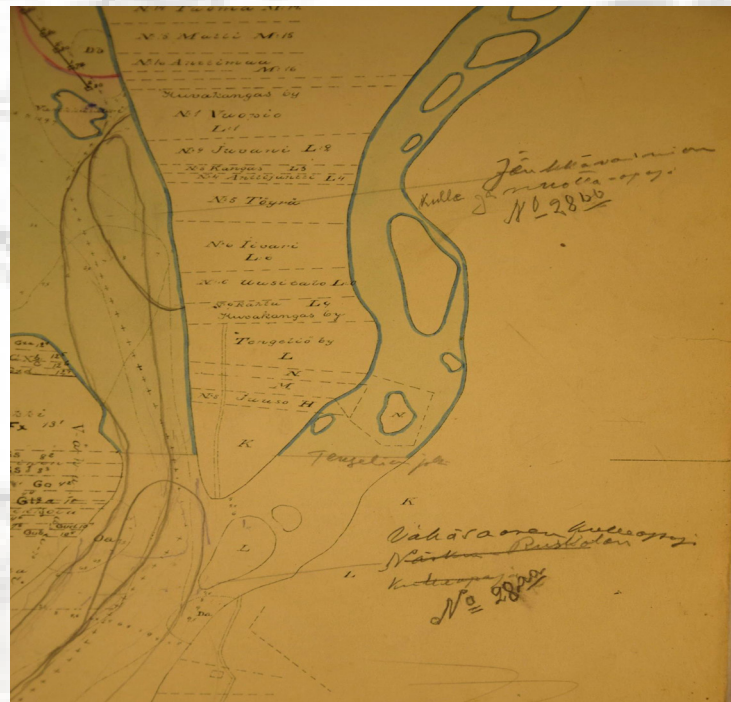
Palohiedan vanha siikanuotta-apaja kuuluu vuoden 1886 selvityksen mukaan Kuivakankaan kylän omistukseen (Grape & Tiger 1885–1886b). Rantanuotapaikka on Kärsängin pitkän nuotta-apajan eteläpäässä Vasikkasaaren kohdalla. Vanhalle karttapohjalle on myöhemmin merkitty Vasikkasaaresta alaspäin lähtevä pitkä Jänkkävainion nuotta- eli kulleapaja. Samoin Vähäsaaren ja Tengeliöjoen suun kohdalle on merkitty Vähäsaaren kulleapaja. (Alkuperäiset sekä myöhemmät merkinnät Grapen ja Tigerin (1885–1886a) karttaan, TLMM.)

Palonhiedassa rantanuottaa vedettiin Suomen rantaan. Itse Vasikkasaari on rajan Ruotsin puolella. Nuotat eivät olleet kovin pitkiä, joten syvämpi pääväylä jäi rantanuotan ulkopuolelle. Kalastuksen kannalta pääväylän ulkopuolella ollut apaja ei ollut rantanuotauksen optimaalinen. Apajan pituus on 700–800 metriä. Apajaa yhä käytetään, mutta puuttojen takia voidaan heittää vain lyhyellä matkalla. Apaja siis vaatisi puhdistusta. Puhdistuksesta on suunnitelmat, mutta apaja on myös vaikea puhdistaa kovan virtauksen takia, kertoo Juho Harila.

Heikki Alapuranen: "Isoisällä ja isällä oli rantanuotta. Kolme veljestä, jokhaisella oma osa. Rantanuotta kevväilä yhistettiin ja syksyllä katkastiin osa pois ja itte kukanenki talven aikana korjasit sen. Mie muistantäyelisestisen, muttamiin päässy vielä kalhaan matkaan, molin niin nuori. Ne heitit tuossa Vasikkasaaren laiassa."

1600-luvun kartasta tehty piirros Mikkolansaaren kylästä. Kartassa näkyvät Närkissä olevat neljä taloa ja Tengeliöjoensuu.

Vähäsaaren kulleapaja piirretty 1885–1886 karttapohjaan. Yläpuolelta tulee pitkä Jänkkävainion apaja. (Grape & Tiger 1885–1886a.) (Kuva: Tornionlaakson maakuntamuseo)

Väinö ja Martti Alapuranen 1940-1950-luvun vaihteessa. (Alapurasten kuva)

Heikki Alapuranen: "Ne oli Väinö, Arviiti ja Ville, veljekset."

Heikki Alapuranen: "Se loppu siinä -55- 56 paikkeilla rantanuottapyynti. Mie sen muistan ko mie kerjäsini matkaan ja sanothiin, että seuraavalla kerralla pääset. Sitä seuraavaa kertaa ei ole tullu. Mie olen ollu noin 5 vuotias."

4.3. Hannukkalan kulle

Hannukkalan apaja on samannimisen saaren lähellä. Apaja sekä saari ovat todennäköisesti saaneet nimensä Hannukkalan talosta. Kartassa (1865) saarta nimitetään myös Pajusaareksi. Heikki Alapuranen kertoo, että isoisä ja hänen velimiehet ovat olleet ennen sotia soutumiehinä Nopan kulteeseen, jota heitettiin Hannukkalan apajassa. Apajasta on löytynyt myös vanhanajan painoja, joissa kivi on tuohen ja sompamaisen renkaan sisällä.

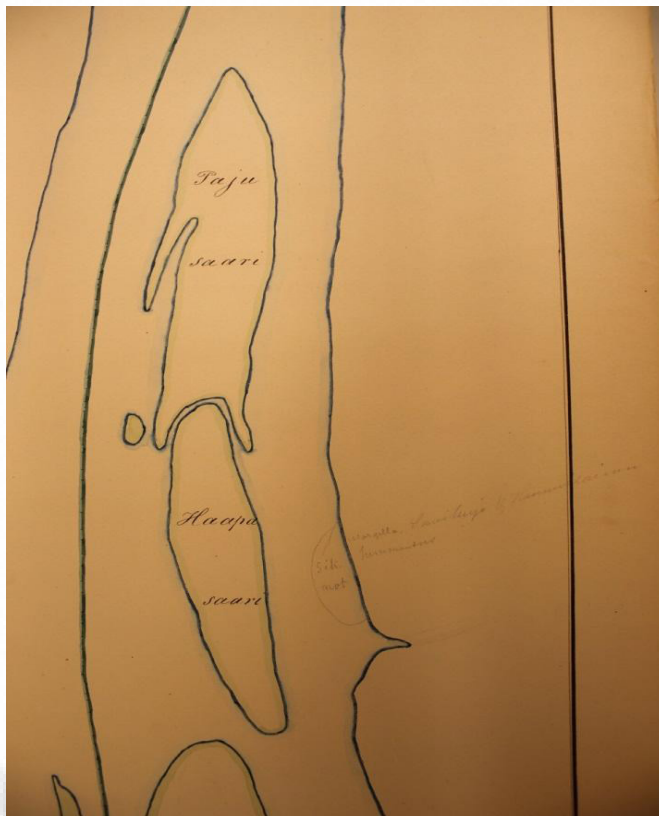
Apajassa on käytetty kulletta taas 1970-luvulta alkaen. Pyynti helpottui uiton loputtua 1970-luvun alussa. Heikki Alapurasella ja Portimon miehillä oli kulle, parhaana aikana oli neljä kulletta. Kulle hankittiin aikoinaan Kainuunkylästä.

Heikki Alapuranen: "Mehän se aloima heti ko uitto loppu Sulon (Rautio) kans ja Ylipurasen Einon kans sitä puhistaa. Ja sitte tuli nämä Portimon miehet matkaan ja me tahoima ruottalaisia matkaan, mutta ne ei alkahnee. Ja sitte me anoima sen apajan komissiolta, että se tuli yksin meile."

Juho Harila: "Kyllä sen kolmenki heitti ko oli kolme miestä, mutta kyllä meitä enimmäkseen oli 4."

Hannukkalan apaja on yhä käytössä. Apajan pituus on 800–900 metriä. Saarella on kalastajien taukopaikka. Apaja on muuttunut paljon sen jälkeen, kun Ruotsiin menevä pengerrytetty tie tukki veden vapaan virtauksen väylän sieltä laidalta. Hannukkalan saaren nokassa ollut pitkä hiekka sekä saaren laidalla ollut hiekka ovat rapautuneet pois. "Saari lyhenee joka vuosi semmosen metrin puolitoista", Heikki Alapuranen kertoo.

Haapasaaren (Hannukkalansaaren alapuolinen saari) kohdalla Suomen puolen rannassa on vanha rantanuottapaikka, jossa on pyydetty siikaa. Nuottapaikka on ollut Marjetan, Hannukaisen ja Savikujan talojen käytössä. Samalla kohdalla Ruotsin puoleisella rannalla ovat myös kaksi Ruskolan kylän vanhaa siikanuottapaikkaa. (Kartta Törnudd 1865; Grape & Tiger 1885–1886a.)

Haapasaari ja Pajusaari, joka tunnetaan Hannukkalan saarena. Vuoden 1865 (Törnudd) karttaan on myöhemmin piirretty myös siikanuottapaikka itäisellä rannalla. (Kansallisarkisto)

4.4. Tengeliöjoen suu

Joen suussa eli Närkinrannassa on ollut vanha apaja. Erkki Mäkituomas muistelee tällä alueella vain olleen niin paljon puuttoja, että se on estänyt pyynnin. Siikoja on siellä jonkin verran pyydetty kulkuverkoilla. Apaja näkyy myös vuoden 1886 kartassa, ja se on merkitty Närkin siikanuottapaikaksi. Myös Ruotsin puoleisella Vähäsaaren rannalla on ollut siikanuottapaikka, jossa oli Matarengin kylän kalastus. (Grape & Tiger 1885–1886b.)

4.5. Tengeliöjoki

Tengeliöjoki on ollut hyvä joki vaelluskalalle ennen siihen rakennettuja voimalaitospatoja. Tengeliöön nousi paljon siikaa; myös lohta ja taimenta. Joen rapukanta on ollut merkittävä, joka on sekin tuhoutunut veden säännöstelyn takia.

Juho Harila: "Nallin Eemi kerto, että ennen voimalaitosta he olit autolla menossa Raanujärhveen käsin. Koskien väli Haapakosken ja Portimokosken väli (noin kilometrin) oli, sanot, koko väli oli kallaa ja selkäevät oli pinnassa. He pallainut autola kotia ja hait verkkoja ja kokkeilit, niin sanoit että soli siikaa täynä."

"Tämön ollu valtavan hyvä, kalan ja riistan takia tänne on varmasti tulheet asumaanki. 1920 se on suljettu Tengeliönjoki. Kyllä mie olen sitä mieltä, että tuommoiset voimalaitokset ne pitäis sulkea. Tämä tuottais yhteiskunnalle paljon enemmän tämä merikala, ko se nousi Tengeliöjoen vesistöön."

Fransin nivassa on sanottu olleen rantanuotta-apaja.

Tengeliön vesistö on iso, ja siinä on paljon mm. järviä. Vedet tulevat Tengeliöön Kolarista asti ja Kemijokeen laskevan vedenjakajan rajoilta.

4.6. Pyynti

Juho Harila: "Sehän oli semmonen tyyli ennen niilä, että Jaakonpäihvään ne pyysit ja aloitsitte heinäntekhoon. Ne sanot, että Jaakonpäivänä kulle törmäle, lohentulo vähenee niin se ei enään kannattanu pyytää. Ne aloit heinäntekhoon niissä saarissa."

Osakaskuntaan kuuluvia pyytäjiä Tornionjoen apajilla on vanhastaan ollut etenkin Närkin kylältä. Rantanuotan aikaan Purasenvaaran talot olivat aktiivisia pyytäjiä, Alapuranen ja Ylipuranen.

Erkki Mäkituomas: "Nuot olit nuo Alapuraset, ne ne pääasiassa olitki, jotka paljon pyysit. Alapurasen Väinö, Arviiti ja Vilkkko ja sitte oli niitä poikia. Ne olit samassa, olit veljeksiä."

"Neljän talon omistama. Siinoli Heikka, Savikuja ja Yliantti", muistelee Erkki Mäkituomas rantanuotasta, jota myös Mäkituomaan talo omisti.

Pekka Savolainen: "Hannu pappa, soan jälkhiin niiloli Savikujan rantanuotata. Mutta se kävi töissä Mansikan pojila Ruottin puolela, Pukhulmissa, heittämässä kulletta. Oli semmonen sääntö, että tila vei puolet saaliista ja puolet jako työmies. Oli parempi käyä Pukhulmissa pyytämässä, kruunun kilo sai lohesta ko se viethiin Haaparannale, hevosilla viethiin."

Kalastajat tauolla (Jonna Turunen)

Pekka Savolaisen pappa Hannu kertoi, että Kivirannan lohivadosta kun alettiin samaan kalaa, niin se oli viikon päästä täällä. Sodan jälkeen lohta oli hyvin. Myöhempiä vuosina lohta oli vähemmän, ja kalastus on välillä kielletty kokonaan. Kalastus oli kuitenkin osa paikallisten elämää, eikä täyskieltoja voitu hyväksyä. Jokivartiset ovat tottuneet hakemaan erityisesti juhannuskalan joesta, kuten Pekka Savolainen kertoo pappansa sanoneen:

”Juhannuslohi piti saaha, hinnalla millä hyvänsä. Perkele, me olhaan tapeltu ryssiä vastaan ja tässä talossa on syöty lohta aina ja syöhään.”

Ensimmäisen kulkuverkon toi Karungista Akseli Vähä 1960-luvun puolivälin jälkeen. Akseli piti pajaa kylällä vuoden tai pari. ”Mieki kävin Akselin ja isän kans heittelemässä sitä”, kertoo Heikki Alapuranen. Lauri Haapea oli tullimiehenä kylällä ja alkoi 70-luvun alusta pyytämään enemmän. (Heikki Alapuranen.)

Heikki Alapuranen: ”Mie, Ylipurasen Eino ja Sulo (Rautio), Rautu Jouni, 70-luvun puolimaissa alkoi tulla kulkuverkkomiehiä.”

”Sillonko mie olen alkanu kulletta heittämhään, niin mulle kävi Kaihnuunkylän miehet oppi-isänä.”

(Jonna Turunen)

4.7. Kalastuksen organisointi

Tengeliö, Närkki ja Portimojärvi ovat erillisiä kyliä mutta muodostavat yhteisen osakaskunnan. Jakokunta ja kalastuskunta yhdistettiin osakaskunnaksi. Osakaskunnalla on säännöt, joissa kerrotaan muun muassa sallitut pyyntivälineet ja välineiden määrät. Ennen sotia pidettyjä pöytäkirjoja kalastuskunnalta ei löydy, vaan ne ovat johonkin kadonneet. Osakaskunnalla on johtokunta. Johtokunta valitsee esimiehen aina kolmen vuoden päästä. (Juho Harila.)

Juho Harila on toiminut osakaskunnan esimiehenä vuodesta 1985: ”Mie en meinanu alkaa, mutta mie katton, että meilä käy huonosti voimayhtiön kans näissä korvauksissa.” Aikaisemmin esimiehenä oli Aaro Koivisto.

Juho Harila: ”Son vissiin soan jälkhiin ollu joku Taube tuola Portimossa. Se alko vetähmään pystöön, mutta ne alko tarkastamhaan niin niilähän ei ollu kalastusosuuksia tähän kalastuskunthaan ollenkhaan. Ne ei ole asutustiloja, mutta siirtolaisia, karjalan siirtolaisia.”

Apajilla on ollut ruotsalaisten ja suomalaisten yhteispyyntiä. Ruotsin puolella Alkkulan ja Ruskolan kylät ovat voineet pyytää myös Karjusaaren apajalla, jossa on Suomen Alkkulan talojen pyytö. Ruskolan vesialue ulottuu kuitenkin Ruotsin puolella Närkin vesialueen kohdalle.

Ruotsin puolella Nopan talon isäntä oli kalastuskunnan vetäjänä. Keskustelua on käyty siitä, voivatko nykyään Ruskolan kalastajat pyytää Karjusaaren lisäksi myös ylempässä Hannukkalan apajassa. Aiemmin apajan puhdistuksen yhteydessä oli sovittu, että vain puhdistukseen osallistuvat kalastaisivat siellä. (Juho Harila.)

Närkin taloilla on ollut maaomistuksia Tornionjoen saariniityissä. Saariniityt ovat olleet tärkeitä maanviljelyksen kannalta.

Samoin tärkeitä ovat olleet myös osuudet läheisiin apaja-paikoihin. Kalastusta varten muodostuneita yhteismaita ei näissä suvantojen saarissa tai rannoissa tietävästi ole ollut. Kalastajien tarpeisiin on kuitenkin myöhemmässä vaiheessa rakennettu tulistelu- ja taukopaikkoja, näin esimerkiksi Hannukkalansaareen.

Juho Harila: "Sehän on se manttaali muodostunukki, siinon on pitäny olla määrätty määrä viljeltyä, karjaa, son sen kokonen talo tullu sitte, minkäverran on näitä ollu."

Närkki-Tengeliö-Portimojärven jakokunnalla on Tengeliöjoen Haapakoskessa maaomistusta. Jako- eli nykyinen osakaskunta on myynyt koskessa olleen myllyn voimalaitosyhtiölle 1910-luvulla. Samalla myytiin myös Portimokoski. (Juho Harila.)

Vielä 1940-luvulla rantanuotalla pyytäminen oli melko vapaata, ja osakkuuksien suuruuksia ei erityisemmin kysely. Vielä myöhemminkin kullepyynnin aikana kulteita oli aluksi vain kahdella porukalla. Yhdessä kulteessa oli yleensä neljä osakasta eli neljä pyytäjää. Apajien puhdistamisen jälkeen kalastajia alkoi tulla enemmän. (Erkki Mäkituomas; Juho Harila.)

Osakkuudet kalastukseen määräytyvät talojen manttaalien mukaan. Manttaaliluvut on pisteytetty pienempiin yksiköihin. Tapana oli aiemmin laskea yksi manttaali 10 000 pisteeksi. Närkki-Tengeliö-Portimon muodostama manttaalikunta on noin 3,8 manttaalia yhteensä. Tuolloin heitto-oikeuden sai 200:lla pisteellä. Myöhemmin, kun pyytäjiä tuli enemmän, manttaali jaettiin 100 000 pisteeseen. Vastaavasti kalastamaan pääsee nyt, kun on 20 000 pistettä, eli yhdellä verkolla täytyy olla tuo pistemäärä. Siianpyynnissä pisteitä ei katsota niin tarkkaan. (Juho Harila.)

Hannukkalan ja Koiviston tilat ovat olleet osuuksiltaan suurimpia, neljännesosa manttaalien tiloja. Esimerkiksi Portimojärven oivan Koiviston tilan pinta-alaksi mainitaan 850 hehtaaria vuonna 1933. (Suomen maatalousmuseo sarka.)

Juho Harila Tengeliöstä on toiminut pitkään osakaskunnan vetäjänä (Jarno Niskala)

Erkki Mäkituomas s. 1925 muistaa Vasikkasaaren rantanuottapyynnin 1940-luvulla (Jarno Niskala)

Tommi Alapuranen ja Arto Ylipuranen 1980–90-luvun vaihteessa (Heikki Alapurasen kuva)

4.8. Tulevaisuus

Pekka Savolainen on nuoremman polven aktiivinen kalastaja sekä perinteiden puolestapuhuja: "Se mikä on huolestuttavaa on, että nuoret puuttuu. Varsinkin se kullepyynti, se pittää osata rakentaa ja joka veele rimmata kohale. Ja sehän on vittumaista hommaa, se on työlästä toimintaa olemassa, niin se on paljon helpompi käyä heittämässä, sanotaan huiviksi, tätä kulkuverkkoa."

Pekka kertoo, että nuorten saaminen matkaan on tärkeää myös apajien hoitamisen kannalta. Puuttojen korjaaminen pois vaatii hyväkuntoista työvoimaa. Puhdistus täytyy lisäksi tehdä eri aikana kuin kalastus tapahtuu. Apajien hoitaminen kuuluu olennaisena osana kalastukseen, ja siitä on paikallisilla ihmisillä paras tieto. Paikallisten kalastusoikeudet täytyy huomioida myös sääntelyssä.

Pekka Savolainen oikealla (Jonna Turusen kuva)

Pekka Savolainen: "Tämä ei ole meile enhään elinkeino olemassa, mutta se on tärkeä, että sinne pääsee pyytämhään."

Lähteet:

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886a. Karta i delar öfver Torneå elf i dess nedra lopp med kungsådra och fiskebyggnader å ömse sidor om riksgänsen (1885-1886). Kansallisarkisto ja Tornionlaakson maakuntamuseo.

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886b. Patoluetteloselvitys uittoa varten. Protokoll & Beskrifning öfver Torne Älfs karta. Tillhör 1906 års flottningsförslag. Olof Hederydin arkisto (Haaparannan kirjasto).

Hasa, Erkki 2005. Tengeliö. Teollisen toiminnan ja vesivoiman pioneerikylä Aavasaksan katveessa. Jyväskylä: Gummerus.

Jonna Turusen kuvat.

Korteniemi, Tuomo & Jansson, Vieno (toim.) 2008. Portimojärveltä Törmäsjärvelle. Etelä-Portimon kyläyhdistys: Väyläkirjat.

Maakirjakartta 1648, Närkki. Osoitteessa: www.vanhakartta.fi.

Suomen maatalousmuseo sarka. Osoitteessa: www.sarka.fi.

Torikka, Sture 2017. 1617 Övertorneå storsocken under en dramatisk tid. Om folket, en kyrka och en vårflod. Ett fruset ögonblick i historien. Väyläkirjat.

Törnudd, Adolf 1865. Kartta kruununvuokrakalastuksesta Tornionjoessa siinä merkityllä valtakunnanrajalla Venäjän keisarikunnan ja Ruotsin kuningaskunnan välillä 1865. Kauppahuone J.W. Snellman G:sonin arkisto / Kansallisarkisto Oulu.

Vahtola, Jouko 2008. Portimojärven seudun vanhimman asutuksen synty. Kirjassa Korteniemi, Tuomo ja Jansson Vieno (toim.) Portimojärveltä Törmäsjärvelle, 13–21. Etelä-Portimon kyläyhdistys: Väyläkirjat.

Haastattelut:

Erkki Mäkituomas Haastattelu 2017

Heikki Alapuranen Haastattelu 2017

Juho Harila Haastattelu 2017

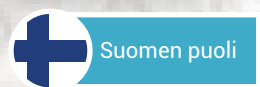
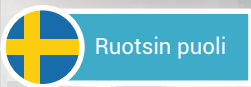
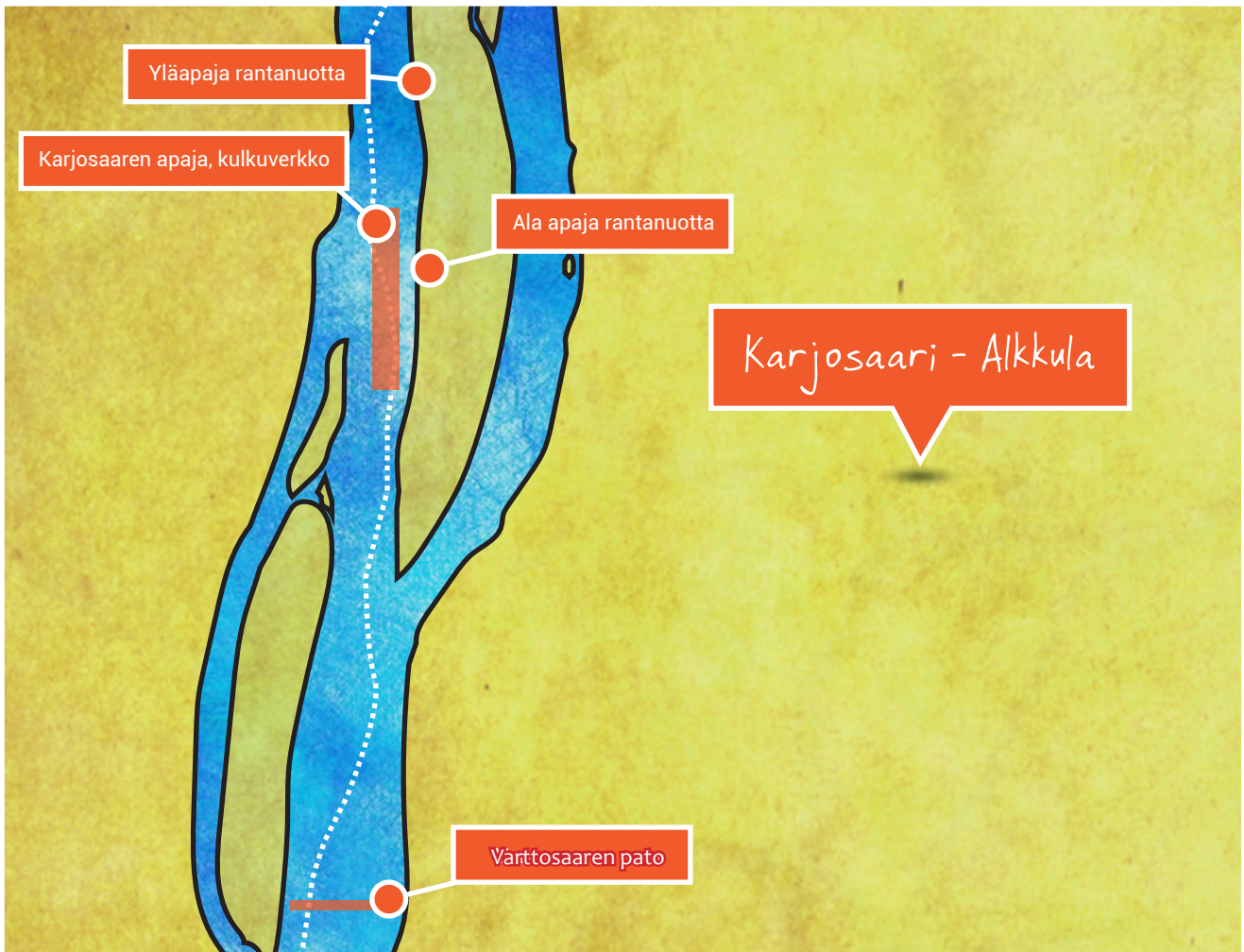
Pekka Savolainen Haastattelu 2016

Karjosaari - Allkula

Kuva. Alkkulan miehet vetämässä rantanuotta, yksityiskohta Tapani Rantalan maalauksesta. Om. Vilppu Lakkapää.

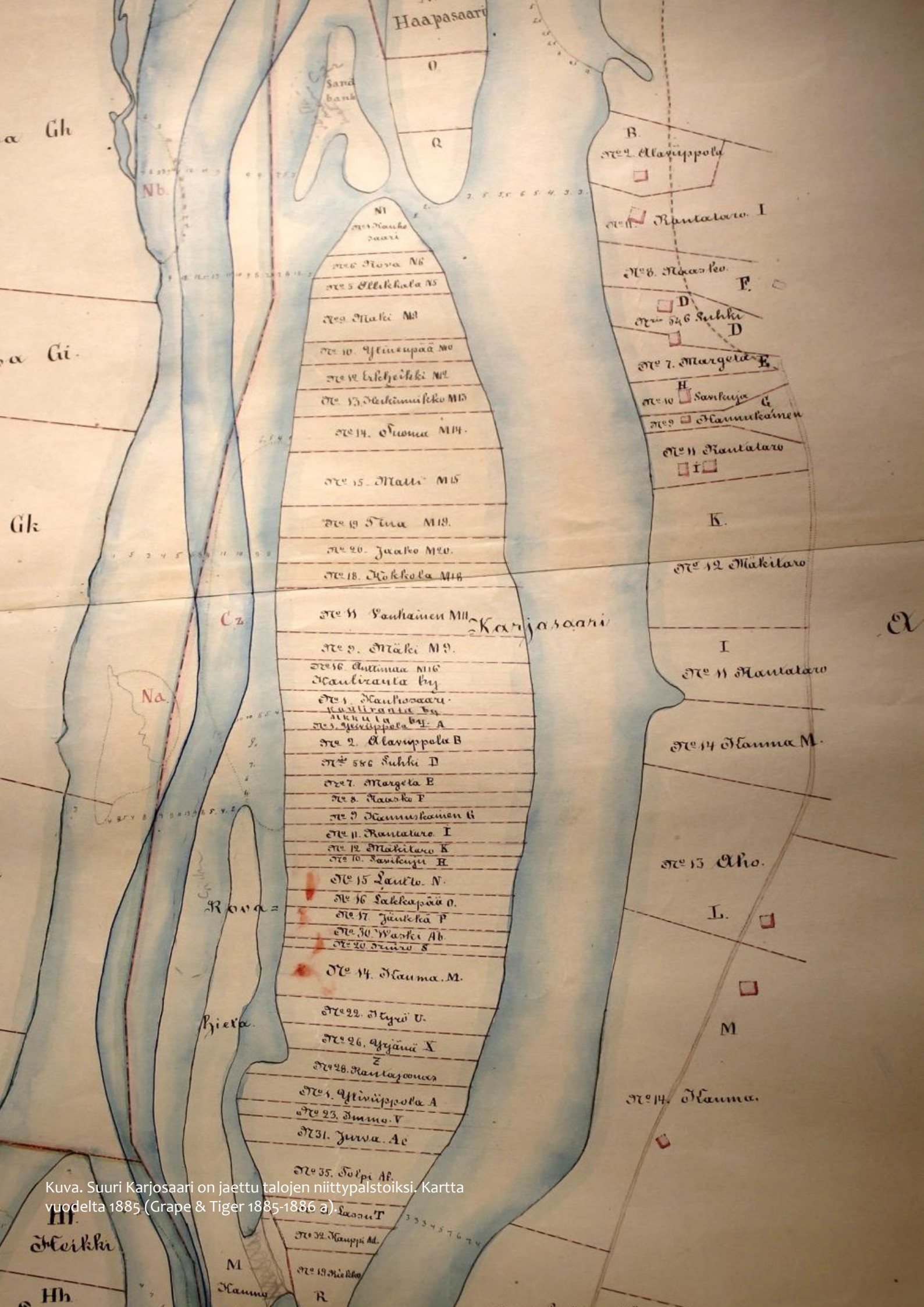
5. Karjosaaren apaja Alkkulan ja Ruskolan kylissä

5.1. Alkkula, Taroniemi ja Ruskola

Ylitornion kirkonkylä on Alkkulan kylässä. Siellä on alueen suurin asutuskeskittymä. Alkkulan kylän vesialueet alkavat Ylitornion kirkon paikkeilta ja ulottuvat ylempänä Karjosaaren pohjoisosaan asti. Taroniemen kyläkeskittymä kuuluu Alkkulan kanssa samaan vesialueeseen. Ruotsin puolella oleva Ruskolan kylä puolestaan on samalla kohdalla, mutta sen pohjoisraja ei noudattele itäpuolella olevan Alkkula-Taroniemen vesialuerajoja. Ruskolan kanssa kohdakkain on nimittäin vielä Närkin vesialue Alkkula-Taroniemen yläpuolella. Myös Ruotsin puolella on Alkkula, ja sitä kutsutaan nykyisin nimellä Alkullen.

Näiden kylien rajat ovat muokkautuneet valtakunnan rajanvedon jälkeen. Esimerkiksi Ruotsin puolen Onkivaaran laidassa oleva Nopan talo kuului ennen Alkkulan kylään, mutta rajanvedon jälkeen vuonna 1810 se kuului Ruskolaan. (Wahlberg 1988; Torikka 2017, 194–196.) Karjosaari ja Alkkulan kyläsaari ovat tämän vesialueen suuret saaret.

Karjusaaren/Karjosaaren apajassa kalastavat seuraavat osakaskunnat: Alkkulan osakaskunta ja Ruskola-Alkkula samfällighetsförening.

Kuva. Suuri Karjosaari on jaettu talojen niittypalstoiksi. Kartta vuodelta 1885 (Grape & Tiger 1885-1886 a).

5.2. Karjosaaren apaja

Pappilan rannassa oli aikoinaan karsinapato, jossa Alkkulan isännät kalastivat. Uiton takia patokalastus loppui. Alkkulan kalastajat siirtyivät ylemmäs Karjusaareen ja vuokrasivat sieltä uuden lohiapajan. Kalastus tapahtui rantanuotilla. (Akseli Heikan haastattelu 1990.)¹

Apajaa kutsutaan Karju- tai Karjosaaren apajaksi läheisen saaren nimen mukaan. Karjosaari on suuri saari, jossa on kyläläisten heinämaita. Saari on suomalaisten omistuksessa, ja omistavia taloja on niinkin kaukaa kuin Kaulirannalta. Saaren Suomen puoleista väylää sanotaan Taroniemen väyläksi, joka on matalampi kuin varsinainen pääväylä. Taroniemen väylä on maatonut yhden miesmuiston aikana jo kaksi metriä. Perimätiedon mukaan joskus on Taroniemen väylässäkin heitetty nuotta, kertoo pitkään näillä vesillä kalastanut Vilppu Lakkapää. Taroniemen väylän nuottapaikka näkyy 1885-1886 kartassa.

Pyynti on pääosin tapahtunut pääväylällä. Vuosina 1949–1950 oli Karjusaaren apajan suomalaisilla kalastajilla käytössä kuusi rantanuotta (Mäkitalo 1950, 38). Vielä 1960-luvulla olivat rantanuotat aivan käytössä.² Rantanuotta-apajan pituus on reilun kilometrin, jonka jälkeen nuotta vedetään sopivassa kohdassa maihin. Karjusaaren kohdalla väylässä oli kaksikin apajaa käytössä. Yläapajaa saattoi käyttää korkeammalla vedellä ja ala-apajaa matalammalla vedenkorkeudella. Hiekkapohjaisella apajalla on kokeiltu myös kulletta, mutta se ei jatkunut pidempään. (Vilppu Lakkapää.)

Aavasaksan ja Matarengin välisen pengersillan rakentaminen vuonna 1965 muutti virtausta ja haittasi Karjosaaren apajaa (Aho 2005, 231).

Bror Noppa: "Se meni niin huonoksi tämä Karjosaaren apaja. Se muuttu tämä virta ko siihen tuli santa, se ei mennyt oikein rantanuotala enää olla. Tehtiin silta tuohon, siitä se muuttu. Se teki santaa tuone Karjosaaren etheen. Kulkuverkko menee syvintä juovaa niin se ei niin haittaa."

Nykyisin kulkuverkkoa käytettäessä apaja on jatkunut niin, että se alkaa Taroniemen yläpäähän kohdalta ja jatkuu kansanopistolle asti (Vilppu Lakkapää).

Ruskolan kylän taloilla oli siikanuottapaikkoja rantaa vasten sekä Rovanhiedan apaja. Rovanhietä on keskeisenä väylänä Karjosaaren kohdalla. (Grape & Tiger 1885-1886a)

Kuva. Vilppu Lakkapää muistaa sodanjälkeisen ajan kalastuksen. Perinteisenä oikeutena pidettiin, että talolliset hakivat väylästä juhannuskalan. (Jarno Niskala)

Kuva. Bror Noppa muistelee "loppukhaan se väylästä lohi, soli semmonen -55, -56. Lopetettiin pumpuliverkolla pyynti. Uuemphaan sakkiihin alethiin likemmäksi -70." (Jarno Niskala)

1 Apajan käyttöön liittyy Hovioikeuden päätös 30.6.1800, jossa se määrättiin Alkkulan kylän osakkaiden käyttöön (Tiger ja Grape 1885-1886b).
2 Kalervo Aho (2005) kertoo muistokirjoituksessaan tarkkaan rantanuotan vedon vaiheista Karjusaaren apajalla: "Juhannusajan valoisissa kesäyössä oli silloin unohtumatonta hohtoa."

Kuva. Verkkopukit rannassa verkkojen kuivausta varten. NKFC-kuva-arkisto.

Karjosaassa oli taukopaikka kalastajilla. Heikan Akseli lahjoitti kalastajille hirsisen makasiinirakennuksen. Rakennus siirrettiin saareen, mutta valitettavasti se paloi. Saarella ei ollut jääkellaria tai kalojen säilytyspaikkaa, vaan kalat vietiin mantereen puolelle kellariin. Jääkellarin valmisteleminen kuntoon oli oma hommansa:

Vilppu Lakkapää: "Siinä oli iso savotta tehdä jääsahala kuutioiksi lohkat. Oli vasittu luonnon käyristä puista tehty aisapari ja käytettiin kuokkana siellä jäälohkareiden alla. Sen jälkeen panthiin aisat hevoselle kiini ja semmonen puolen kuution, kuution jäälohkareiden viethiin jääkellarille, semmonen etämiehet jaksoisen pyörittellemällä viesien jääkellariovistasisäle. Se hevonen käviviemässä lohkat kertaansa. Ei lunta olle kukaan. Oli sahanmuhapeti, mihinkä nämä jäälohkat vieritettiin ja hyvin tiukasti toisiinsa kiini ja sahanmuhakerros sinne päälimmäiseksi. Ja täällä se säily sillälaila että sitteko se lohatusaika tuli niin sai vie sinne jättäen päälle lohkat makaamaan. Ne oli ensin suolistettu vain niin ne oli sitte siellä jääkellarissa itte kullekkin isännälle omassa paikassaan. Sai sitte hakea sieltä tarvekalan sitä mukaa koku. Jääkellari oli näitten rantatalojen ulkokuonon rakennuksen alla tai sitte päärakennuksen alla. Monella talolla oli oma ja sanottasko, että se oli maitojen säilytyspaikka, se oli monien ruokatarvikkeiden säilytyspaikka."

5.3. Kalastaminen

Apaja on hiekkapohjainen, eli siinä on hyvä kuljettaa verkkoa. Varsinkin verkon kääntöpaikka on hiekkainen ja matala, ja kääntämisen täytyi tapahtua sopivalla vedenkorkeudella. Jos vesi oli liian korkealla, kalat pääsivät kääntövaiheessa karkaamaan. Tulvat tekevät joskus kalastamisen muutoinkin hankalaksi. Reilun neljän metrin tulvakorkeudet irrottavat helposti saaren törmistä turvetta. Kevättulvan aikaan rantatörmät ovat vielä jäässä, jolloin ne lohkeavat helposti. Turve haittaa rantanuotan vetoa, etenkin verkon kuljetusta rantavedessä. Turvetta jouduttiin joskus keksin avulla vetämään pois nuotan edestä.³ (Vilppu Lakkapää.)

Bror Noppa: ”Viimistäänhän sitä ajethiin moottorilla ulos verkko, heitethiin soutaminen pois. Se meni seki niinkö moterniksi liikheeksi.”

Bror Noppa: ”Ne pyysit sillon jälkhiin soan, alot pyytämään tuossa Karjosaaresa. Että net tehit nuottasakin. Oli 4-5. Ne olit veljeksitten lapsia Huugo ja Valfrid ja sitte faariskan velimies. Ne olit Nopan talosta kaikki, mie en tiä sitte oliko se kylältä joku neljäntenä.”

Vilppu Lakkapää: ”Ei niitä ollu talosta panna monta miestä, että olis ollu vain oma nuottakunta. Se jaettiin sillälaila, että yksi mies lähti yhestä, toinen toisesta ja kolmas kolmannesta jarenkimies lähtiyheksi. Pyyntimiehistö oli tällälaila kerätty.”

Vilppu Lakkapää: ”Nuottakuntia oli useampia, ennenkö sie olit kääntäny *tämän nuotan*, sielä oli jo toinen nuottakunta lähteny heittään. Jatkuvasti oli lähössä.”

Nuottakuntia oli useampia Taroniemestä ja Alkkulasta. Taroniemestä olivat Naaskon, Savikujan, Uudenmäen ja Alaviippolan nuottakunnat. Alkkulan taloja, joilla on pyyntioikeus, ovat Aho, Kauma, Lakkapää, Riekkola, Niuro, Heikka, Yliniemi, Haavikko ja Jurva. Aholla, Kaumalla ja Lakkapäällä oli yhteinen nuotta. (Vilppu Lakkapää.) Nuotan oli kutonut Arvid Lakkapää (Aho 2005, 227).

1880-luvulla Karjusaaren apajan käyttäjiksi ovat merkityt myös Kaulinrannan kylän talot (nrot 1, 16, 9, 11, 18, 20, 19, 15, 14) (Grape & Tiger 1885-1886b).

Karjusaaren apajalla pyysivät myös ruotsalaiset. Kylät, joista tultiin pyytämään, ovat Alkkula eli Alkullen ja Ruskola. Ruotsalaisten nuottavuorolla pyysivät mm. Nopan miehet ja Lambergin nuottakunta. Ruotsalaisia pyytäjiä oli vähemmän. He olivat mukana samoissa vuoroissa suomalaisten kanssa, joissa ensimmäisenä apajapaikalle tullut heitti ensimmäisenä ja niin edelleen. Ruotsalaisilla olisi oikeastaan oma vuoropäivä kokonaan, mutta he halusivat pyytää sekapyyntinä suomalaisten kanssa. (Vilppu Lakkapää.)

³ Tornionjoen kevättulvat ovat muokanneet apajia ja joskus pilanneet koko apajan. Antti Keksi lauloi laulussaan suuresta tulvasta 1677, ”niityn otti, karin jätti”. (Ks. Vuento 1990, 98–100.) Karjusaaren apajalla kalastajat kertoivat 1940-luvun lopulla, että nuotta ”käänethään Alkkulan koulun kohala” (Mäkitalo 1950, 38).

Kuva. Rantanuottaporukka. Vas. Evald Mörtberg, Oskar Harila, Hugo Noppa, Einar Noppa ja Valfrid Noppa 1983. Bror Nopan kuva.

5.4. Kalastuksen organisointi

Kalastusoikeudet ovat perustuneet talojen manttaalilukuihin ja äyri-määriin. Talot on nykyisin pisteytetty niiden koon mukaan, eli isom-milla taloilla on suurempi osuus. Vanhaan aikaan nuotanveto vaati useampia miehiä, ja useat nuotat olivat käytännön syistä talojen yh-teisiä. Vilkkaana aikana saattoi Karjusaassa olla 25 nuottakuntaa Suomesta ja Ruotsista. (Akseli Heikan haastattelu 1990.)

Bror Noppa: "Ennenko faariska sano, ne oli vuorokauetympäri. Seki sano että olit parha-la 3 vuorokautta, päivät tehit tuohon krannile navettaa ja yöt kalasti. Sitä ei keriny niin mon-ta heittoa tehdä, niitoli paljon sakia silloin. Sano ettei ne vuorotelhee silloinkhaan."

Alkkulan kalanpyyntikunnan halli-tuksen kokous A. Viippolan talossa Ylit. p. Alkkulan kylässä. Toukokuun 22. p.nä 1932.

2§ Sovittiin ensi kesän kalastuksesta, että kalastuspaikalla kalastaa 3 nuottaa nimit-täin Aapo Viippolan ja Naaskon, K. A. Lakkapään nuotta. Nuottakunnat jotka kalastuskunnalle maksavat vuokraa yhtei-sesti seitsemän sataa viisikymmentä 750 markkaa kesäkuun 1. päivään mennessä sekä ovat velvolliset vastaamaan kymme-nyksistä ja pitämään päiväkirjaa saaduista kaloista. (Kalanpyyntikunnan pöytäkirja 22.5.1932.)

Uudemman nailonnuotan aikaan Bror Nopan mukaan: "Meitoli niin vähän tässä, Karjosaassa niin vähän sakiä, että me olimme aina. Altså, joka pyytöpäivä ko solii, se käytiin. Meitoli kolme sakiä ruottista ja Suomen puolelta oli 4-5 sakiä. Että emme me vaihtanee päiviä, sai olla silloin ko oli."

Aiemmin kalastusoikeutta on myös vuokrattu. Jos sattui, ettei talosta ollut pyytäjiä, saatettiin kevään ajaksi pyytää kalastusoikeudesta tarjouksia. Kalastus myytiin näin yhteisesti kalastuskunnan lukuun ja saatiin varoja yhteiseen käyttöön. Kalastamaan ovat silloin päässeet myös ne, joilla ei ollut varsinaista kalastusoikeutta. (Vilppu Lakkapää.)

Kuva. Vas. Hugo, Einar ja Bror Noppa, Bertil Lustig, Valfrid Noppa 1977. Bror Nopan kuva.

Hallinnollisesti kylän vesialueen ja kalastuksen organisointia toteuttavat kalastuskunta ja jakokunta. Molempiin valitaan puheenjohtajat.

Jakokunta ja kalastuskunta hallinnoivat muun muassa pistejakoa. Pisteet vastaavat tiettyjä äyriä. Kalastuskunta valvoo kalastukseen liittyviä asioita ja jakokunta muita asioita. Jakokunnalla ovat vesialueet sekä kylän muut yhteiset alueet. Keväisin kalastuskunnassa kootaan apajaa käyttävien kalastajien nimet sekä järjestetään tarpeen mukaan apajan puhdistamista. Kalastuskunta saa kalastusluvista tuloja, ja niitä on voitu käyttää sellaisten välineiden ostoon, jotka helpottavat puhdistamista. Työtä tehdään talkootyönä. (Vilppu Lakkapää.)

Alkkulan kylällä monet päätalot ovat antaneet Ylitornion keskustaajamaan tulleille tontinomistajille luvan vesialueisiin. Pienillekin osakkaille on annettu lupa kalastaa. Nykyisin kalastamaan pääsee sellainen osakas, joka ilmoittautuu kalastuskunnan kokouksessa, eli kuka hyvänsä ei voi tulla pyytämään. (Vilppu Lakkapää.)

Alkkulan kylän vesialue on 182,9 hehtaaria.

5.5. Lohta meni myyntiin

Tornionjokivarressa erityisesti lohella käytiin myös kauppaa, eli se ei mennyt pelkästään omaan käyttöön. Hintatasoa seurattiin rajalla, ja myyntiä tehtiin sen mukaisesti joko Ruotsiin tai Suomeen.

Vilppu Lakkapää: "Varmasti vanhemmalla ajalla net tiesit, paljonko tämä kalastusporukka lähettää laivattavaksi Tornioon lohinelikoita ja lohitynnyreitä. Ne on saaneet tiedon, että ne menevä myyntiin. Silloin ne on siitä maksanut verot. Näin mie ajattelen."

Vilppu Lakkapää: "Kyllä sitä paljon myytiin. Soanjälkheen karjapohjola oli semmonen Torniossa, joka otti vastaan Tornionjoen lohikalat ja oli välittäjäfirma. Kyllä ne monet aamun linja-autot, jotka Tornioon lähti, sai lohilaatikoita matkaan keväällä."

Usein kuulee, että lohta ei juurikaan syöty itse, kun sitä saatiin hyvin myyntiin. Mutta kyllä taloissakin syötiin lohta, varsinkin juhannuslohi oli perinteisesti haluttua.

Vilppu Lakkapää: "Mie en ole sitä kuulu, että olis niin visua tai saittaa taloillista ollu (ettei olis raskittu syä). Mutta sen olen kuulu, että piijat ja rengit sano, että talolliset meinas liian monena päivänä lohiruualaa kuitata päivän ruokatarpeen."

Nuottakunnan lohisaalis jaettiin osallistuvien talojen kesken. Kalat nosteltiin kahteen tai kolmeen yhtä suureen kasaan ja arvottiin taloille. Kalervo Aho kertoman mukaan jako tehtiin Korventörmän nurmikolla. (Aho 2005, 230.) Papeille menivät kymmenykset olivat osa verotusta ja muisto kirkon mahdista.

Vilppu Lakkapää: "Tästä pyyntikalasta piti antaa papinkymmenykset joka pyyntikunnan. Verottaja huolehtinu siitä, että papille on menny määrätty osa kalansaaliista."

Vilppu Lakkapää: "Silloin oli vielä semmonen tapa, että se nuottakunta joka ensimmäisenä saapi kalan niin se antaa siitä täyden lohentehtäväksi nuottaväelle."

Lähteet

Aho, Kalervo 2005. Papan talo. Muistokirjoitus entisajan elämälle Alkkulan Ahossa. Oulu.

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886a. Karta i delar öfver Torneå elf i dess nedra lopp med kungsådra och fiskebyggnader å ömse sidor om riksgänsen (1885-1886). Kansallisarkisto ja Tornionlaakson maakuntamuseo.

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886b. Patoluetteloselvitys uittoa varten. Protokoll & Beskrifning öfver Torne Älfs karta. Tillhör 1906 års flottningsförslag. Olof Hederydin arkisto (Haaparannan kirjasto).

Kalanpyyntikunnan pöytäkirja 22.5.1932, 2 §. Vilppu Lakkapään kokoelma.

Mäkitalo, Mirjam 1950. Lohen nuottakalastusta Tornionjoen ylitorniolaisilla apajilla. Helsingin yliopisto.

Nordkalottens kultur och forsknings centrum / NKFC, kuva-arkisto. Övertorneå.

Torikka, Sture 2017. 1617 Övertorneå storsocken under en dramatisk tid. Om folket, en kyrka och en vårflod. Ett fruset ögonblick i historien. Väyläkirjat.

Wahlberg, Erik 1988. Bondeskalden Antti Keksi. Tornedalica Nr 45. Luleå.

Vuento, Pertti 1990. Vojakkala, Pirkkamiesten kylä. Vojakkalan kylätoimikunta.

Haastattelut:

Akseli Heikka, Lohenkalastusta Karjusaarella. Haastattelijat Hannele Heikka ja Jaana Kämäräinen. Ylitornion Joulu 1990.

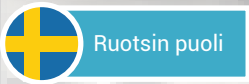
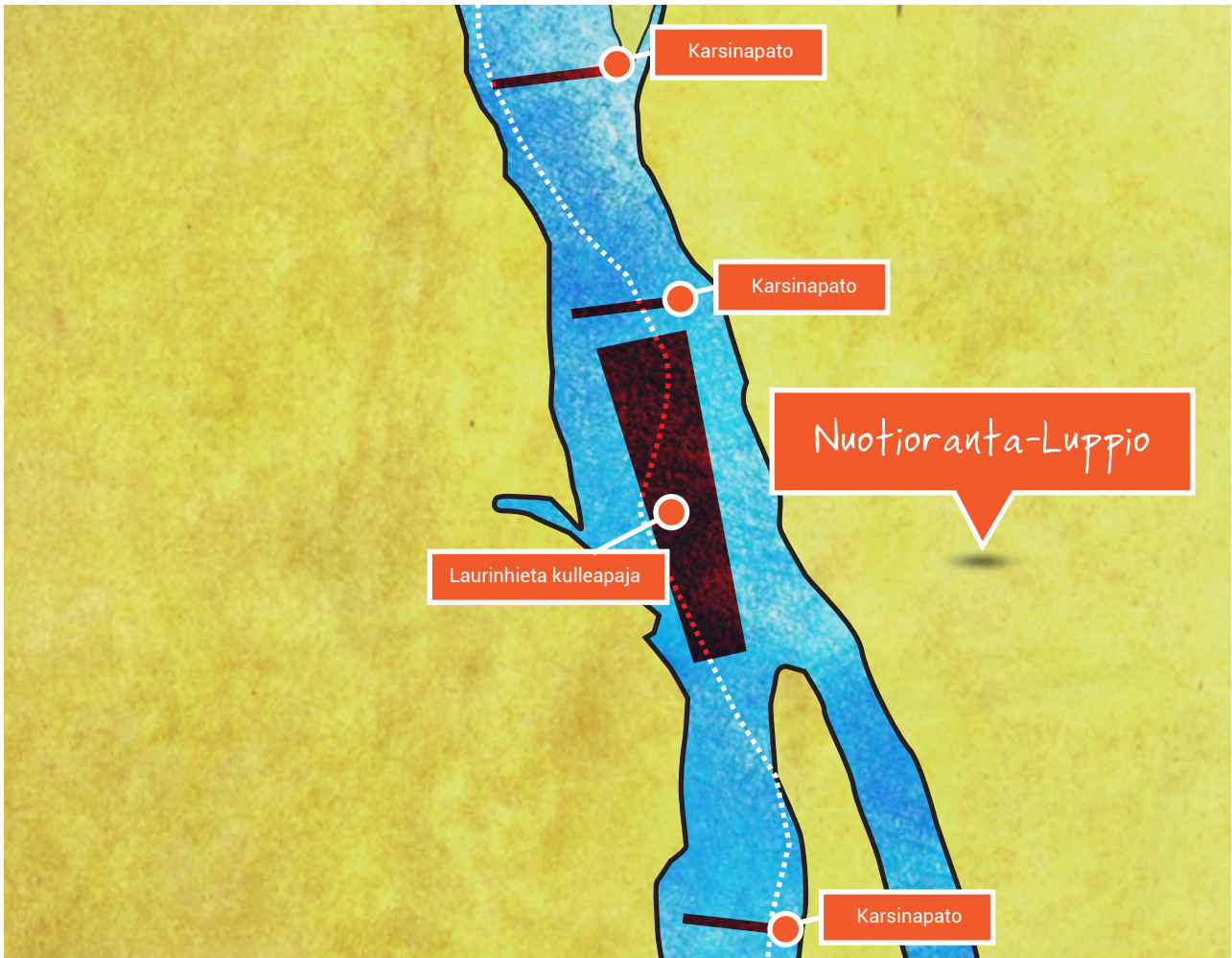
Bror Noppa, Ruskola

Vilppu Lakkapää, Alkkula

Nuotioranta - Luppio

(NKFC-kuva-arkisto.)

6. Ylitornio-Övertorneå, Nuotiorannan ja Luppion kylien apajat Tornionjoessa

6.1. Kylät

Vanhalta nimeltään Niemisen kylä ulottui väylän molemmille puolin. Nimet ovat muuttuneet kummallakin puolen: Ruotsin puolella Niemisen kylää kutsutaan Luppioksi ja Suomen puolelta kylää Nuotiorannaksi. Nuotiorannan nimi ei tule nuotiosta vaan kantasana on nuotta.¹ Nimestä voi päätellä kalastuksen ja nimenomaan nuottakalastuksen merkityksestä alueella. (Kotikylämme Nuotioranta 1993.)

Apajapaikat ovat Ruotsin ja Suomen kylillä yhteisiä. Nuotioranta-Luppio on ollut monipuolinen kalastusalue; oli patopyyntiä, nuottausta, kulletta, tuulastusta, uistelua ja rysäpyyntiä. Myös järvikalastusta on ollut niissä taloissa, joilla oli järvikalastusoikeuksia. (Kotikylämme Nuotioranta 1993.)

¹ Tornionjoen länsipuolella (Lohiniemi) Armasjokisuun eteläpuolella asuvista sanottiin, että he asuvat ”Niemisellä”, ja jokisuun pohjoispuolelta paikkaa kutsuttiin Joenkyläksi. Joen itäpuolen kylästä eteläistä osaa sanottiin ”Nuottiorannaksi” ja pohjoista osaa Varttosaareksi. (Torikka 2017, 160.) Vielä 1920-luvulla paikalliset käyttivät usein puhekielessä ja kirjoituksessa nimiä Nuottioranta tai Nuottionranta (Oikeakielisyyttä 1927).

6.2. Varttosaaren pato

Varton karsinapadolla on pitkä historia. Kartassa (Tiger Oskar) vuodelta 1898 näkyy Varttosaaren padon sijoituspaikat 1800-luvulla. Pato oli väliin eri paikoissa, mutta tuolloin pappilan kohdalla. Vanhalla Varton padolla pyydettiin 1920-luvun alkuun, jolloin irtouiton takia patoja ei enää rakennettu.

1940-luvun lopulla Varton pato haluttiin rakentaa uudestaan. Kaarlo Lampinen muistaa, että rakennustöissä olivat tuolloin neuvonantajana Antti Junes Kivirannalta ja Heikki Lampinen Nuotiorannalta. Edellisestä patomisesta oli jo sen verran aikaa, että hyviä neuvoja tarvittiin. (Lampinen 1989.) Nuotiorannan kylähistoriikin mukaan se rakennettiin ensin ylemmäksi ja lopulta kesällä 1949 Tulkkilansaaren pohjoispäässä olevan Puoskunsaaressa kohdalle. Matti Yrjänheikki muistaa, että pato rakennettiin useampaan paikkaan ja rakentaminen tapahtui talkoilla. Puolet tarvikkeista tuli ruotsalaisilta.

Varttosaaren padon rakentamisesta kuulutettiin vuonna 1825 Alkkulan ja Hietaniemen kirkoissa. Lohipadon osakkaita kehoitettiin kokoontumaan saman päivän (19.6.) iltana klo 6 Varttosaaren sopimaan padon rakentamisesta. Kuulutuksessa mainittiin myös, että padon tuli olla viimeistään valmis tulevana torstaiamuna klo 6, sekä kaiken laittoman kalastuksen oli tuolloin loputtava. Nuottausta ei saanut harjoittaa kolme vuorokautta ennen Varttosaaren padon valmistumista. Pukhulmista tavattiin kuitenkin kalastajia kielletynä aikana nuottaamassa, ja tuolloin vuonna 1825 Hietaniemen suvannossa syntyi kalastajien välille väkivaltainen kahakka. (Torikka 2011.)

Kuva. Varttosaaren laidassa näkyvä nuotta-apaja sekä uiton puomituksia. Karttapohja Tiger ja Grape 1885-1886. (Tornionlaakson maakuntamuseo.)

Oskar Tigerin 1898 kartta Varttosaaren patopaikoista "vanhan padon" aikaan. (Kuva: Kansallisarkisto.)

Kalat jaettiin tasan nuotiorantalaisten ja länsipuolen Niemisen kyläläisten kanssa. Suurin piirtein samankokoiset kalat laitettiin ensin kahteen kasaan, samankokoiset keskenään vastakkain. Sitten kasat arvottiin lastulla, joka heitettiin, ja putoamispaikka ilmaisi kummalle kumpikin läjä kuului.

Varton padossa käytettiin karsinakulteen lisäksi lanoja Kaulirannan padon tapaan. Heinäajan mentyä ohi pato pantiin lanoille. Lanoihin saattoi tulla myös siikaa. Padon rakentaminen lopetettiin 1950-luvun alkupuolella. (Kotikylämme Nuotioranta 1993.)

Matti Yrjänheikki: ”Joka kesä koko kylä meni saahreen ja sielä keitettiin lohikeitto. Tai ainaki 4-5 vuotta mitä se oli tuola Tulkkilansaassa. Soli iso pata, yks tai kaks lohta siihen panthiin. Juhannuksen jälkheen, juhannukselta se alko täälä tulheen. Kyllä soli kyläläiset kaikki ja ruottin puolelta kans.”

Etna Oja asui Tulkkilansaassa vielä padon aikaan ja muistelee: ”Ko ne soui sielä niin se näky sinne talole. Se ei ollu suora näky, mutta ko sielä jonku matkaa kiersi niin se näky ko sielä meni vene. Siinoli kauhean voimakas virta. Iso soli (pato), aika iso. Siinoli varmasti aika kova homma tehdä, niilä konsteila mitä silloin oli.”

Matti Yrjänheikki: ”Lampisen pojat, ne oli kalamiehiä, ne oli innokkaita. Kalastuskunnan puheenjohtaja oli Lampinen (Kaarlo).”

Ruotsin puoleisella rannalla on ollut myös joitakin rantapatoja, kuten Lohiniemen ja Tiensuun padot (Grape & Tiger 1885–1886b).

6.3. Nuotta ja kulle

Nuotiorannan taloilla oli käytössä vanhat nuottapaikat, kuten Varttosaaren siikanuotta-apaja. Nuottaa on apajassa vedetty Varttosaaren rantaan. Toinen siikanuottapaikka on ollut alempana, Ruotsin puoleisella rannalla Tulkkilansaaren kohdalla. Se oli Niemisen kylän käytössä. Niemisen kylällä oli lohi- ja siikanuottapaikkoja myös ns. Kylänsaaren laidoilla. Kylänsaari oli Matarengin kylän omistuksessa, ja keskiväylän puoleisella rannalla oli lohинуotta-apaja (nimeltään Karinväylä tai Kylänsaari). Ruotsin puoleisessa putassa olivat siikanuottapaikat, joista saaren puoleista kutsuttiin Kylänsaaren ja mantereen puoleista Pudaksen tai Alkkulan apajaksi. Mantereen puolella oli nimittäin Alkkulan kylän maita. (Grape & Tiger 1885–1886b.)

Laurinhietaa pidettiin hyvänä apajapaikkana, varsinkin syyskesällä. Siellä alettiin käyttää rantanuottaa, kun patopyynti loppui 1920-luvulla. Nuotiorannalla käytettiin siika- ja lohинуottia. Talolla oli oma nuotta tai kahden talon yhteiset nuotat, kuten esimerkiksi Kaishannulla ja Yrjänheikin Leevillä. Kullepyyntiä oli jo ensimmäisen Varton padon aikaan. (Kotikylämme Nuotioranta 1993.) Matti Yrjänheikki muistaa isoisänsä Leevin pyytäneen kulleella ennen sotia, ainakin 30–40-luvuilla.

Matti Yrjänheikki kertoo kullepyyntikuntia olleen kolme. Rantanuotan vetoon ainakaan myöhemmässä vaiheessa ei ollut oikein hyviä paikkoja. 1970–80-luvulla käytettiin verkossa toisessa päässä puista ristikköä, jota kutsuttiin saukoksi.²

² Saarva (saarua) tarkoitti hyvin vanhaan aikaan Länsipohjassa saukkoa. Saarua oli lauta, johon oli kiinnitetty kolkkapuu, ja tämä kuljetti sekä veti väylälle verkon siulaa. ”Kolkka”-nimityksen käyttö lähteissä liittyy usein erilaisiin nuotta- ja kullepyydyksiin ja on tarkoittanut todennäköisesti usein Tornionjoella myös tällaista ajo- tai kulkuverkköä. Kiinnostavaa on, että saarua on pitkälti kadonnut kalastajien ammattikielestä; saukko kuitenkin tulee esille mm. Matti Yrjänheikin kertomuksessa. (Vilkuna 1975, 264–271.)

Siinä oli aiemmin sääntöjä, ettei kumpaakin päätä saanut päästää vapaaksi menemään. Syyspimeällä jotkut panivat lampun palamaan saukkaan merkiksi, että missä verkko kulki. (Matti Yrjänheikki.)

Matti Yrjänheikki: "Lampinen ja Häkkinen ja se, jossa mieki olin niin se oli Aro. Olihan tässä kolme parhaala aikaa. Ja ruottalaisilla oli oma, niiloli päivät, soli päivät jaettu silloin, vuoropäivin olthiin."

Antti Yrjänheikki Nuotiorannalta. (Jarno Niskala)

"Ko oli sopivissa painoissa niin melkein sama mitenkä sen heitti niin se tuli sopivasti. Ja sitte ko tuli perä niin se otettiin yhteen ja punottiin. Se missä oli kaksinkertanen verkko, 50mm oli takaverkko ja 100 millinen oli etuverkko."

Kulleppyntiin liittyy paljon samoja yksityiskohtia Nuotiorannalla kuin muillakin kylillä, erojakin toki löytyy. Nuotiorannalla kullekalastajat nimittivät veneitä etuveneeksi ja takaveneeksi. Suomen puolen vene oli takavene, ja verkko nostettiin Ruotsin puolen veneeseen. Trumpsa-mies pelätti kaloja. (Matti Yrjänheikki.)

Kalastajat Luppiosta 2016. (Jarno Niskala)

6.4. Organisointi

Vuonna 1948 perustettiin Nuotiorannan kalastusosuuskunta ja Ruotsissa Niemisen kylän Niemi-bys fiskeförening. Molemille osakaskunnille myönnettiin oikeus lohen ja taimenen kalastukseen vuosina 1948–1952 Varton padossa. (Lampinen 1989.)

Nuotiorannalla ei ole laskettu pisteitä kalastusoikeuksista. Kalastajilla täytyy kuitenkin olla kalastusoikeus, jotta pääsee pyytämään. Nuotiorannan vesialue on 199,9 hehtaaria.

Matti Yrjänheikki: ”Kyllä meiläki pistetaulukot on olemassa, mutta ei niitä ole tarvinu käyttää. Vuoropäivät on 2 päivää tai ne on jaettu niinkö että puoliksi ruottalaiset. Ja siian pyynnissäki on että joka toinen päivä, mutta ei sielä ole, kyllä sielä tillaa on pyytää. Se on just samanlaila jaettu niinkö Kaihnuunkylä ja Pekanpääki, että samat ajat on.”

Lähteet

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886a. Karta i delar öfver Torneå elf i dess nedra lopp med kungsådra och fiskebyggnader å ömse sidor om riksgrensens (1885-1886). Kansallisarkisto ja Tornionlaakson maakuntamuseo.

Grape, U.L. & Tiger, Oskar 1885–1886b. Patoluetteloselvitys uittoa varten. Protokoll & Beskrifning öfver Torne Älfs karta. Tillhör 1906 års flottningsförslag. Olof Hederydin arkisto (Haaparannan kirjasto).

Kotikylämme Nuotioranta 1993. Ylitornion entinen valtakylä. Nuotiorannan kylätoimikunta.

Lampinen, Kaarlo 1989. Kalastusta Varttosaaren karsinapadolla ja vähän muuallakin. Ylitornion Joulu 1989.

Nordkalottens kultur och forskningscentrum / NKFC. Övertorneå. Kuva-arkisto.

Oikeakielisyyttä 1927. Hiukan pakinaa Tornion- ja Muonionlaaksossa esiintyvistä paikannimistä. Perä-Pohja, 29.05.1927, nro 121, s. 4.

Tiger, Oskar 1898. Karta öfver Warttosaari regala laxpatans i Torneå elf framtida läge och utsträckning.. Kansallisarkisto.

Torikka, Sture 2011. Veljeskansojen yhteinen lohi. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 47 (2011), 90–127.

Torikka, Sture 2017. 1617 Övertorneå storsocken under en dramatisk tid. Om folket, en kyrka och en vårfloed. Ett fruset ögonblick i historien. Väyläkirjat.

Vilkuna, Kustaa 1975. Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu: Otava.

Haastattelut:

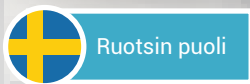
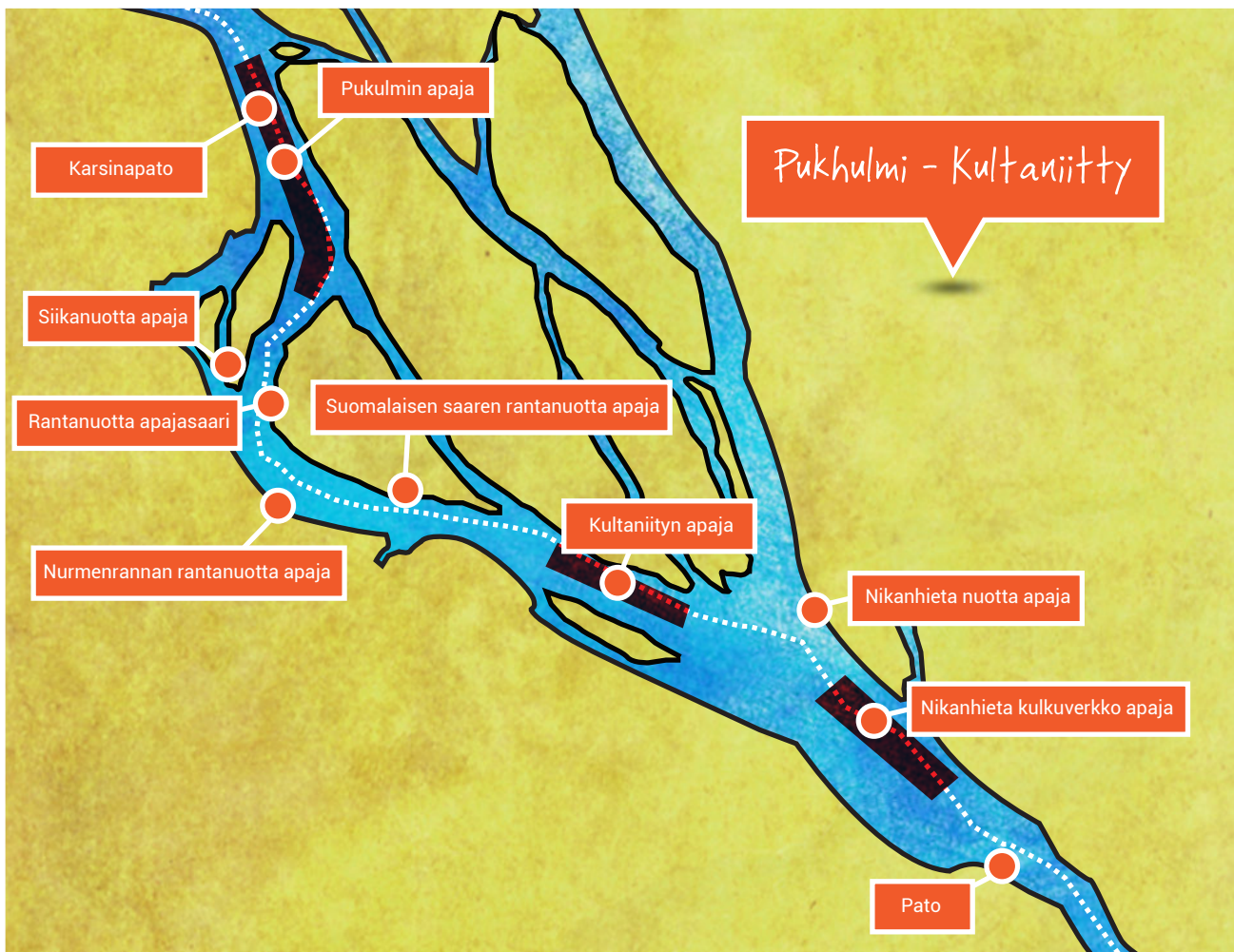
Etna Oja Haastattelu 2017

Matti Yrjänheikki Haastattelu 2018

Kultaniitty -Pukhulmi

Kuva. Seppo Laurin maalaus, oik. Matti Rova, Lars, Kalle ja Väinö Mansikka rantanuotan vedossa. (Maalauksen omistaja Lennart Mansikka.)

7. Ylitornio-Övertorneå, Kultaniityn ja Pukhulmin apajat

7.1. Vanhaa asutusta

Pukhulmin ja Kultaniityn apajapaikat sijaitsivat Tornionjoen laajalla suvantoalueella Vuennonkosken yläpuolella. Suvantoa kutsutaan Hietaniemensuvannoksi. Jokea halkovat tuossa suvannossa monet niittysaaret, joissa myös kalastajien taukopaiikat sijaitsivat.

Suvannossa ovat kalastaneet ympäröivien kylien, kuten Vitsaniemen¹ ja Kainuunkylän, asukkaat satoja vuosia. Aikaisimmat ajoitukset arvioissa, joiden mukaan lappalaiset olisivat kalastaneet kulteella Kemi- ja Tornionjoella jo ennen suomalaisia (Posti 1978, 63). Asutuksen muodostuminen apajapaikkojen lähetyville kertoo kalastuksen merkityksestä. Tutkimuksissa on selvitetty muun muassa viljelyn alkuhistoriaa, joka kertoo pysyvän asutuksen muodostumisesta. Kainuunkylässä rannan kuusimetsä raivattiin ja oli asuttavaksi kelpaava jo vuonna 1060. (Lundholm 1991, 266–301.) Alueen keskiaikaisesta historiasta kertoo myös Hietaniemen markkinapaikka, joka oli käytössä 1300-luvulta 1600-luvulle. Hietaniemen kirkko rakennettiin 1600-luvun alussa. (Torikka 2017, 108–109.)

¹ Perimätiedon mukaan Vitsaniemi on saanut nimensä kalastusriidoista. Ahmanniemeen asettuneiden uudisasukkaiden kerrotaan soutaneen vastapäiseen autioon niemeen antamaan raipparangaistuksen heidän kalavesiä verottaneille naapureille. (Mäkitalo 1950, 17.)

Kuva. Rantanuotta tulossa rantaan. Uiton irtopuita näkyy joessa paljon. (Lennart Mansikan kuva.)

Kainuunkylän eli Helsingebyn historiaa on avattu muun muassa nimistötutkimuksen avulla; nimissä on viitteitä kalastukseen. Ruotsalaisperäinen nimistö tuolla alueella liittyy mahdollisesti kansaan, josta merkittävä osa oli peräisin Ångermanlandin–Helsinglandin alueelta.² Tornionlaaksoon tulleen suomalaisperäisen heimoasutuksen myötä nimitys tästä kansasta taipui muotoon kainulaiset, joka Buchtin mukaan tarkoitti ”nuottakalastajia” / ”notfiskar-folket”.³ Kainuu-nimitystä esiintyy myös Kalixjokivarressa sekä Suomen Kainuussa. Yhteys vanhaan nuottakalastukseen on kiinnostava juuri Kainuunkylässä, pidetäänhän siellä olevia nuotta-apajia historiallisina kylillä säilyneen perimätiedonkin valossa. (Bucht 2009.)

Leo Nikka ja Pekka Pieti: ”Kainuunkyläänhän on tuhatsata luvulta jo tultu. Mie oon aatellu ko siinä on iso vaara, Kierivaara tuossa ja kala. Ne on siihen kotiintunneet, koveen varret jariistaahan on mettässä. Miekö asun siinä syntymäkoossa tuossa niin siinä kaivethiin seittemänkymmentäkaheksan vuona. Oulun yliopisto kaiversi (Arkeologiset kaivaukset).”

2 Bockholm eli Pukhulmi, Pukulmi ja Pukkisaari ovat nimityksiä saarelle, josta apajakin on nimensä saanut. Pukulmi -nimi on Vahtolan mukaan esimerkki varhaiskeskiaikaisesta Helsinki- eli ruotsalaisasutuksesta (Helsingland). Myös Kainuunkylän eli Helsingebyn nimi viittaa samaan alkuperään. Ruotsalaisperäistä Helsinki-asutusta pidetään suhteellisesti kuitenkin vähäisenä niin Kainuunkylässä kuin muuallakin Tornionlaaksossa. (Vahtola 1991, 179-211.)

3 Buchtin (2009) mukaan suomen termi kainu ja saamen gaino tarkoittavat nuottaa/nuottakalastusta, saamelaisten vanha nimitys nuottakalastajakansalle oli ”kaitnaha-tjuteh”.

Jokivarren taloilla on ollut vanhastaan myös järvikalastuksia. Esimerkiksi 1600-luvulla Pekka Pekanpoika Pekka Kainuunkylästä omisti puolet Raanujärven kalastuksesta. Pekan talon mukaan sai myös koko Kainuunkylän eteläpää nimensä, sillä siitä tuli Pekanpää. Pekan taloa alettiin kutsua myöhemmin nimellä Pieti. (Mäkitalo 1999, 35, 58.)⁴

Pentti Lauri:

”Pekanpää on samaa Kainuunkylää ja samaa niisanotua manttalikuntaa olemassa. Kainuunkylä on iso.”

Kainuunkylä ja Pekanpää joen itäpuolella sekä Päkkiä, Vitsaniemi, Koivukylä ja Hietaniemi länsipuolella ovat keskeiset vanhat kylät alueella, joiden asukkaat ovat kalastaneet Pukhulmin ja Kultaniityn apajilla. Kainuunkylän yhteispyyntialueella kalastivat myös Armasaaren eli Palostenkylän kalastajat.

Kuva. Nuottaa lapetaan veneeseen 1940-luvun lopulla. (Mirjam Mäkitalo.)

7.2. Hyvät apajat

Apajien olosuhteet vaikuttavat olennaisesti siihen, milloin niissä pyydetään ja millaista pyyntivälinettä käytetään. Nuottapyynti etenkin rantanuotalla on ollut tyypillistä Kainuunkylän vesistöalueen kalastuksessa. Lukuisten saarten rannat ovat mahdollistaneet nuotan vedon rantoihin. Pukhulmia on käytetty enemmän etenkin korkean veden aikana, kun Kultaniityllä virtaus oli usein liian kova.

Pekka Pieti: ”Pukhulmissa soli ensin, ison veen aikana sielä heitethiin. Tässä oli paljon vettä. Kultaniitylä ei pystytty (heittämään) rantanuottaa.”

Hietaniemen suvannon apajilla on käytetty myös kulletta. Kulle on rantanuotan tapaan perinnepyydyys. Kultaniityn eli Kultanokan apajassa nuotan ja kulteen käyttö on vaihdellut ja välillä ollut yhtäaikaista. Apajaa on sanottu myös Vitsaniemen lohiapajaksi. Vitsaniemi mainitaan jo vuoden 1559 kalastusluettelossa. Apajaa on pidetty Ylitornion huomattavimpana apajana.⁵ Vuonna 1946 yhdellä heitolla saattoi tulla lähes 100 kiloa lohta. (Mäkitalo 1950, 17, 40.)

Seppo Niemi: ”Jos on lyhyt paikka, niin siinä ei voi kulletta heittää, kulle vaatii pitkän suvannon, missä sen saa aukaistua ja vedettyä vähän matkaa. Kaihuunkylässä on ja samoten niinkö Karungissa on hyvät kullepaikat.”

⁴ Raatimies Bäck Tornioista osti kapahaukia Josef Pekanpoika Pekalta Kainuunkylästä. Bäck myi ne Tukholmaan, jossa ostaja pyysi korvasta, koska nipuissa oli ollut joukossa mateita. Hauet oli saatu järvikalastuksesta. (Mäkitalo 1999, 61.) Kainuunkylän vanha asutus lähtee alhaalta Vuennon koskenniskalta (jossa on Niskan ja Potilan talot) ulottuen ylempänä Nautapuodin saareen, jossa on aikoinaan myös ollut asutusta (Torikka 2017, 59, 84).

⁵ ”Här fanns kanske främst älvdalens rikaste laxfiske, Vitsaniemi kolkvarp” (Furmark 1993).

Kuva. Leo Nikka Kainuunkylästä. (Jarno Niskala)

Kuva. Pekka Pieti. (Jarno Niskala)

Pentti Lauri (s. 1921) muistelee aina kerrotun, että esi-isät nuottasivat alueella. Vanhasta pyynnistä kertovat apajilta löytyneet nuottien osat. Pentin isä on pyytänyt Anuntin kanssa porukassa jo aivan 1900-luvun alusta lähtien vuoteen 1928.

Iäkkäimmät kalastajat pitävät yleisesti Pukhulmia Kultaniittyä vanhempana apajana. Bockholm-saari näkyy jo mm. vuoden 1686 (vuosiluku: Antti 2017, 156) kartassa. Kultaniitty-apajan nimen on katsottu viittaavan kullepyyntiin ja nuottaukseen kultaa-verbin kautta. Kultaaminen tarkoittaa ”kahmaisua vedestä”.⁶ Apajan olemassaolon 1700-luvulla vahvistaa oheinen kartta. Nykyisen muisti- tai perimätiedon kautta ei saatu vahvistusta, että Kultaniityllä olisi pyydetty vanhastaan juuri kulteella.

Kuva. Seppo Niemi. (Jarno Niskala)

Apaja näyttäisi kartan mukaan olevan keskellä väylää eli sikäli kulteelle tai saaruaverkolle sopivalla kohdalla. Kokonaiset apajat tai tietyt pyyntivälineet tosin saattoivat välillä olla pois käytöstä, esimerkiksi Karungissa kulteesta luovuttiin vuosisadan vaihteessa, koska karsinapadot tekivät pyynnistä kannattamatonta. Siellä kulle otettiin uudestaan käyttöön vuonna 1915. (Melaluoto-Lantto 1982; Vilkuna 1966.) On siis mahdollista, että Kultaniitynkin apaja olisi ollut väliaikaisesti pois käytöstä 1800-luvulla ja vuosisadan vaihteessa.⁷ Kultaniitty joka tapauksessa löydettiin 1900-luvun alkupuolella Mansikan Heikin aikana, kuten Pentti Lauri kertoo:

”Tarinatietojen mukhaan tullu tämä Kultaniitty niinkö vähän sattuman kautta esille. Pukulmissa oli sekä ruottalaiset että suomalaiset, sekasten pyysivät ja olivat huomanheet, että Hietaniemestä Mansikan Heikki on pikkunuotalla, ja se on saanulohen. He laskivat lohinuottain kanssinne ja onnistuivat saamaan ja seuraavalla vuorolla keräsivät reppusa ja siirtyivät sinne pyytähmään. Siitä oikeastaan pääasiassa alko se Kultaniitty.”

Kansatieteilijä John Granlund vieraili Kultaniityllä samoihin aikoihin kuin Mirjam Mäkitalo, 1940-luvun lopulla. Granlundin käsinkirjoitettuja muistiinpanoja on säilynyt arkistossa, ja niistä löytyi merkintöjä Vitsaniemestä. Tiedot hän on saanut haastatteleamalla kalastajia. Muistiinpanoista näkyy, että kullepyynnin aloittaminen olisi tapahtunut 70 vuotta sitten, eli 1870-luvulla. Rantanuottauksen hän puolestaan on merkinnyt aloitetuksi 1914 ja 1915, eli tuolloinhan Mansikan Heikki siirtyi sinne pyytämään. Erikseen myös näissä muistiinpanoissa mainitaan, että aiemmin rantanuottaa käytettiin Pukhulmissa. Kultaniitystä Granlund käyttää nimitystä Kultholmen.

6 Huomioitava on myös Vilkunan yksi selite sanalle kultaa: ”haravoida heiniä vetiseltä niityltä” (Vilkuna 1975, 274). Periaatteessa tämä selite sopisi Kultaniityynkin.
7 Kultaniityn vanhana apajana viittaa siellä vuosina 1947–1950 tehty kalastajien haastattelututkimus. Tutkielmassa puhutaan vanhasta kulleapajasta, ”jossa tilapäisiä keskeytyksiä lukuun ottamatta on lohta pyydetty ilmeisesti satoja vuosia.” (Mäkitalo 1950.)

Kuva. Nuottaa vedetään rantaan. Pekka Ojalehdon albumi.

Apajat ovat muuttuneet vuosisatojen aikana, uusia on tehty ja puhdistettu sekä vanhoja jäänyt pois käytöstä. Muita suvanon apajapaikkoja ovat Nikanhieta, Pappilanhieta sekä Meripudas Puittamonsaaren ja Suomalaisen saaren välissä. Saaria-niminen apajakin on, ja nimi tarkoittaa heittoverkkopyydystä. (Grape & Tiger 1885.) Hietaniemen suvannossa on useita vanhasta kalastuksesta kertovia nimiä, joista voi päätellä aiempien apajien sijainteja. Esimerkiksi Apajasaaren oletetaan olevan vanhin apaja. Seppo Niemi kertoo, että he löysivät Kirkon lähellä olevasta Kirkonkarista 1600-luvun kuparirahoja. Rahat kertovat saarten pitkäaikaisesta käytöstä.

Kuva. Vuoden 1750 kartassa näkyy Kultaniitty Puittamonsaaren eteläosassa. Kartassa näkyy myös Apajasaari. "Kolck Warp" Kultaniityn edustalla kertoo, että paikalla on kalastettu vanhastaan. (Hackzell 1750.)

Apajapaikkoja ovat olleet myös vanhat patopaikat, jollaisen uskotaan olleen esimerkiksi Vuolonnienemessä. Pukhulmissa olleesta padosta ovat kalastajat nähneet pohjassa aitarakenteita (ks. Armassaari-Koivukylän teksti). Kyseessä on todennäköisesti Varttosaaren padon uusi paikka Pukhulmissa, jonne se siirrettiin vuonna 1864 (Knihtilä 1981). Aikoinaan karsinapattopyynti oli määrätty joella tärkeimmäksi pyynniksi, jota muun pyynnin piti väistää. Seppo Niemi muistelee kerrotun tapauksen, että Kaulirannassa olleen karsinan pyytjä tuli Kainuunkylään katsomaan, näkyykö kalaa, ja kielsi nuottapyynnin. Suomalaiset ja ruotsalaiset pyysivät tuolloin yhdessä, joten iso joukko miehiä laittoi yhden miehen kävelemään ja jatkoi pyyntiä.⁸

7.3. Seka- ja vuoropyynti

Suomalaiset ja ruotsalaiset pyysivät aikoinaan yhdessä, eli porukat kummaltakin puolelta olivat samaan aikaan väylällä. Luultavasti pyytäjien lisääntymisen takia jaettiin vuorot eli kalapäivät kummallekin puolelle. Pyynti muuttui sitten vuoropyynniksi suomalaisten ja ruotsalaisten välillä. Vuorot vaihtuivat tavallisesti seitsemältä illalla. Tuolloin ruotsalaiset tuli kysymään: ”Jasso, får jag fiska?” (Pentti Lauri). Sodan jälkeen pyydettiin tällä vuorojärjestelmällä (Pekka Pieti). Toukokuun puolella on voitu käydä kokeilemassa, mutta vasta kesäkuun alussa useimmat osakkaat tulivat pyytämään. Silloin määrättiin suomalaisten ja ruotsalaisten vuorokaudet. Se tapahtui niin, että nimettiin jokin lähivuorokausi ja ”nokitikulla kattohaan”, kumman ”tuuri” se on (Mäkitalo 1950, 27.)

Lennart Mansikka: ”Ja sehän oli alunperin sekapyyntiä. Suomalaiset ja ruotsalaiset pyysityhessä. Muttasittenhän näe ko se tuli niin kauhean pitkä se ootusaika. Silloinhan se jaettiin, olisko se ollut silloin -28, uskottavasti ehkä oli vähän myöhemmin, että ruottalaiset saivat oman vuoron, suomalaiset oman.”

Kuva. Lennart Mansikka. (Jarno Niskala)

⁸ Hietaniemen suvannolla koettiin rajua väkivaltaa sisältänyt kalajupakka vuonna 1825 liittyen nuottapyyntiin kiellettyinä aikana. Valtakunnan rajan myötä myös kalastajien nautinto-oikeuksia pyrittiin muuttamaan. Varttosaaren karsinapadon takia nuotanveto kiellettiin tiettyinä aikoina. Tästä jupakasta on kirjoitettu seikkaperäisesti artikkelissa Veljeskansojen yhteinen lohi. (Torikka 2011.)

Kuva. Taukomies pitää rantanuotan köyttä. (Mirjam Mäkitalo.)

Suomalaisilla oli vuonna 1949 pyytämässä yhdeksän nuottaa, joita vedettiin Puittamonsaaren syvässä myötäisenä kulkevasa ranta-apajassa (Kultaniitty), sekä yksi kulle. Seuraavana vuonna 1950 oli kahdeksan nuottaa ja kaksi kulletta. "Kaikki nuottueetvetivätmäärätyssäjärjestyksessä peräkanaa, kukin rantanuotta kuitenkin vuorollaan kulteen jälkeen." Ruotsalaiset puolestaan pyysivät vuonna 1949 kuudella kulteella ja peräti viidellätoista rantanuotalla. Ruotsalaisia oli niin paljon, että pyyntivuoro kaikilla ruotsalaisilla oli joka kolmas vuorokausi.⁹ Seuraavana vuonna oli rantanuottien määrä vähentynyt kahdeksaan, joten kaikki ruotsalaiset pyytäjät mahtuivat samalle vuorokaudelle. (Mäkitalo 1950, 35.)

Kuva. Edessä Johan Janne Sammeli, hänen takana Hjalmar Hellberg. (Haaparannan kaupungin kuva-arkisto.)

⁹ John Granlundin (1948) muistiinpanoista löytyy ruotsalaisten nuottakuntien kalastajia 1940-luvun lopulta: Heikki Mansikka, Fabian Johansson, Frans Parpa, Huhtasaari, Karl Mörtberg, Kalle Hannu, A.B. Lahti, Matti Lindgren, Isak Potila, Isak Kitti, Hjalmar Blomgvist, Oscar Rautavaara, Arthur Simu, Sanfrid Simu, Bernhard Stridfält, Göran Tolonen, Arne Heikinpieti ja Anders Risto.

Kuva. Taukomies työssä. (Lennart Mansikan kuva.)

Kalastusporukat saivat omia kuvaavia nimiä, kuten esimerkiksi "koijarit". Seuraavassa Leo Nikan ja Pekka Pietin keskustelussa tulevat esille monet näistä nimistä: "Olihan se rikkurit, semmosella ko olit heittäny ko ei ollu vuoro niin ne sanoit rikkuriksi. Kuule muistaksie kumpiko soli manttaali, Aro tai Tyni? No soli Aro manttaali. Mikäs Tynillä oli? Mikäs soli, olihan se kolhoosiki yksi. Tämä vain Tyni oli Kolhoosi. SKDL:llä oli yksi. Joo SKDL oli yksi. Soli Armas-saaresta. Nuutin Valte oli siinä ja soli äärimmäinen poliitiikko. Se tuli varsin. Ja soli Ystävyys oli yksi, ko nolit kovat niinko keskustelemaan, niinko viskuttelivat, Ystävyys. Joo. Noli vähän uskovaisia. No sittehän oli tuo Kurun kulle. Sitte oli Kyttärit. Noli visuja miehiä. Visuja miehiä kaikin olit. Soli yksi menny säynäjän paistamhaan tuola Pukkulmissa ja Kannalan Maunuhan soli paistanu. Ei sielä saanu paljon tyriä niin sai. Ja sitte oli Rääkkö. Soli puhelias mies se yksi siinä porukassa. Rääkkö niminenki yksi. Soli kova huutamhaaki se yksi mies ja se Rääkkö se. Ja sitte Anunti oli Untra. Niin. Ko se sai niitä Untran lankoja. Niin soli Untra. Niitä tuli soan jälkhiin niitä Untran avustuksia. Joo oliko se ameriikasta. Mie entiä Kariniemen, Karisen kultheesta. Ei sollu muuta nimeä ko Karinen. Sanokko ne sitä. Miksikäs net sitä. Ko soli luuvian korjaaja se Karinen. Miksikäs se sanothiin? Sitä Karista? Kyllä silläjokunäemmän oli semmonen sivubisnestietekki se tuli siitä isänestä ko soli. Puoskari, olikos se puoskari vai mikä se oli? No sehän oli semmonen luuvikojen korjaaja että sille ei perjänhee lääkäritkään."

Kuva. Nuotasta koetaan sinne tulleita kaloja. (Lennart Mansikan kuva.)

Verkot piti laittaa kuivaamaan aina, kun tultiin kalasta pois. Märäksi jätetty pumpulilangasta kudottu verkko olisi lahonnut helposti. Kuivauksessakin oli iso työ, kun verkot olivat painavia. Verkot nostettiin verkkopukkien päälle. Verkkopukit olivat yleensä joka talon rannassa, joissa oli kulle. Aiemmin myös Nikan kotoon laitettiin verkot kuivaamaan, muistelivat Leo Nikka ja Pekka Pieti.

7.4. Aro ja Anunti vuokrasivat pyynnin itselleen

Pentti Lauri: "Ruotsalaiset pitivät yllä kalastusta varsinkin kullehommaa myöskin sotavuosina. Suomalaiset ja nämä Kainuunkylän kyläkunnat vasta -43 kesänä vähän ennen juhannusta, piti vuokrata valtiolta se pyyntioikeus."

Sota-aikana suomalaiset eivät saaneet pyytää. Ruotsin puolen Karisen talo omisti kalastusta myös Suomen puolella, ja yhdessä Aron talon kanssa ne vuokrasivat pyynnin itselleen. Myös Anuntin talo oli mukana tuossa vuokrauksessa.

Pentti Lauri: "Silloin tällöin käytiin aina kokkeilemassa, että onko lohi nousula ja monet vuorokaudet tyhjää. Ja sitten sattumalta, 40-luvun puolivälissä alkoivat saamaan lohta ja silloin se oli eniten suomalaisten innostus."

Pekka Pieti: "Niin kyllä siitä tietekki paljon puhuttiin, että onko se laillinen aivan että yksityisile. Sehän manttaalikunnille se piti ensiksi. Sehän on etusijalla. Kaksi isäntää net vuokrasit viieksi vueksi -43 vuona, -48 se sitte lakkasi."

Pentti Lauri: "Mie olen ensi kerran mennyt tähän Anunnin veljesten kanssa pyytämään -49. -Että he olivat pyytäneet kolme, neljä, viisi ja kuusi kesää. Se sattui vain työvoimakysymys semmonen, että sanothiin mulle, että tule sie nyt yheksi pyytäjäksi."

7.5. Ruottalaisten vanhus

Seuraavasta Pekka Pietin muistelusta käy ilmi, että kulletta pidettiin aluksi outhona pyyntimenetelmänä varsinkin Suomen puolella: "Ruottalaisilla olit kultheet ja oli niiläki nuotta. Net ensin pyysit ison veen aikana nuotalla, sitte ko vesi laski ja kallaa alko (tulla) net alko kultheet. Molin toisella kymmenellä alun, niin se tuntu hullulta että kaks venettä oli sielä, mutta soli kulle. Ruottalaisten kulle soli, jota net sanot vanhukseksi. Ja soli kuinka vanha mieeen tiä."

Seppo Niemi muisteli ruotsalaisia pyytäjiä. Nopan talolla¹⁰ oli Ruotsin puolella kulleporukka. Siinä oli mukana yhtenä iso-Erikson, joka ei osannut ollenkaan Suomea. Hannun Rulle ajoi moottorilla (Archimedes) ja Einari Noppa. Karisten Martilla oli oma kulle, Isakson oli ja Sammeli Päckilästä sekä Mansikan pojat. Mörtbergin kulle Vittaniemestä, Björnfort oli siinä viimeksi. Raatikainen oli myös ja oli lohijuhlissa keittohommissa.

Juhani Honkaniemi: "Mie Karisten Martin vein monta kertaa pikku tuitarissa. Se moottori tupsutti ja se nukku sielä perässä. Karisten nuotta ja Nopan nuotta on ollu sitten heti soan jälkheen."

7.6. Pyyntivälineet muuttuvat

Juhani Honkaniemi: "Sillon 60-luvula mie oli Pukhulmissa ja Kultaniitylä kohta enämpi ko kotona. Se oli kulle, se oli vähän niinkö kultheen ja kulkuverkon se- kasikiö sitte loppujen lopuksi. Vanhan ajan kulle oli semmonen että siinä piti olla vähinhään 6, peräti 8 miestä. Sitte ko tuli tämä kevyempi kulle niin sitä parissa miehessä heitettiin. Moottorit tuli sitte että niilä pääsi ylös. Joo heitti ne sitä ranta- nuottaaki sielä pukhulmissa, Korven nuotta, ne heitti sitä nuotta 60-luvulla."

Myös Lennart Mansikka muistaa, että lohenpyyntiä rantanuotalla oli vielä jonkin verran 60-luvulla. Hänen mukaansa nuotat jäivät pois vuoden 1970 paikkeilla. Luulajanjoessa on kulkuverkolla pyydetty jo 1950-luvulla, ja tänne Isaksonin Hasse on tuonut sen 60-luvulla. Nykyisin yleinen kulkuverkko on vanhoihin pyydyksiin verrattuna huomattavasti helpompi käyttää, sillä se on kevyt ja vaatii vähemmän työvoimaa. Siianpyyntiä pienemmällä rantanuotalla on ollut kuitenkin vielä 1990-luvullakin. Nikanhieta oli ennen hyvä siikapaikka.

¹⁰ Hietaniemessä asui Nopan Einari ja Luppiossa Nopan Jonne, jotka eivät olleet Ruskolan Noppia (Bror Noppa).

Kuva. Tore Mansikka. (Einar Tuohinen, NKFC-kuva-arkisto.) Kuva. Kultaniityn törmällä 1970-luvulla. (Pekka Ojalehdon albumi.)

Seppo Niemi: "Kuuskytluku oli vielä semmosta, että muutampi nuotta oli ja se muuttu kultheeksi ja miehet väheni, -70-luvulla ei ollu enhään ko pari kolme kulletta, alkoi kulkuverkkooika. Ja sitä se on tänä päivänä."

Kalastuksen historiaa tutkinut Ola Furmark tietää, että Hietaniemen suvannon yhä elävällä kalastuskulttuurilla on pitkät perinteet. (Furmark 1993.)

Kuva. Reijo Välimaa kalastaa yhä kultheella, "sehän on perinteistä". Kultaniityllä 2016. (Lapin AMK)

7.7. Kalastajaelämää

Kalastajat viettivät apajapaikkojen saarissa pitkiäkin aikoja. Välillä heitettiin verkkoa, ja sitten odoteltiin seuraavaa heittoa. Saaret olivat niittysaaria, joiden lukuisia latoja hyödynnettiin lepopaikkoina ja sateensuojina. Kultaniityllä kerrotaan olleen hirsinen kalapirtti, joka oli "siinä seitsemän metriä kanthiisa suurunen tupa". Keskellä oli tulisija ja laverit laidoilla nukkumista varten. Seiniin oli merkitty talojen puumerkit. Seinällä oli muisto sellaisestakin kesästä, että oli saatu vain yksi lohi. (Mäkitalo 1950, 41.) Kultaniityn törmälle tehtiin myöhemmin kevytrakenteisia mökkejä, ja niitä oli jossain vaiheessa 16.

Seppo Niemi: "Niissä oli kovalevystä tehty niinkö sarana, että oli helppo syksyllä purkaa, ja siinä oli kamiina että siinä sai vähän lämpöä, että tarkeni nukkua."

Kuva. Kultaniityllä 1940-luvun lopulla. (Mirjam Mäkitalo.)

Kuva. Keskellä Martti Karinen, Erkki Ojalehto, Heikki Niemi. (Pekka Ojalehdon albumi.)

Saarella oli oikeastaan jatkuva nuotio, joka paloi koko vuorokauden. Nuotiolla paistettiin lohta.

Pekka Pieti: "Niitä ei tohtinu uskoa vähääkään. Niitä oli aivan semmoisia ammattilaisia. Ja niitähän varsin valehtelutethiinki."

Seppo Niemi: "Meitä poikasia oli lauma ja uskovaisia äijiä, vanhoja äijiä, jotka ryyppäsit joka välissä, sitte siinä oli vanhoja joppareita ja niiloli kaiken maailman kaskuja. Niitä on kuunneltu siinä nuotiolla yökaut."

Kuva. "Nuottamiesten kortteerilato Bockholmissa." Seinät toimivat päiväkirjoina kalansaaliista. Merkintöjä oli ainakin 1800-l alusta lähtien. (Pekka Ojalehdon albumi.)

Kun oli joutilasta aikaa, mietittiin, miksi jokin nuottakunta oli kortossa eli ei saa kalaa. Vanhat lohimiehet tiesivät kertoa, että kortto on paha henki ja voi mennä nuottaan, jos pyytäjät päästävät huolimattomuuttaan lohien karkuun tai varomattomilla puheillaan ja esiintymisellään sen vihoittavat. (Mäkitalo 1950, 42.)

Kuva. Päckilän kalastajat nuotiolla. (Einar Tuohinen, NKFC-kuva-arkisto.)

7.8. Kalastuksen organisointi

Apajassa saavat kalastaa vesialueeseen kuuluvien kylien kalastusoikeuden omaavat talot. Talojen manttaali tarkoittaa osuuslukua, joka on myös tilan veroluku. Manttaali jaettiin vielä pienempiin yksiköihin, äyriihin. Osakkuusluvulla ymmärretään maamanttaalia eli tilan osuutta kylän maa-alueesta. Kalastusoikeudet on sidottu manttaaliin.¹¹

Kainuunkylässä tilojen manttaalilukua ja äyrimäärää vastaa tietty määrä pisteitä. Kainuunkylän vesialue on 500 hehtaaria alkaen Martimojoesta Armassaaren rajalle. Pyyntiin on päässyt matkaan, kun omistaa pisteitä tietyn määrän. Vaadittu vähimmäismäärä on päätetty osakaskunnassa. Kultheessa piti olla enemmän pisteitä kuin rantanuotassa, koska kulle hallitsi isomman vesialueen. Isommissa taloissa saattoi olla viisi pistettä, mutta paljon oli kahden ja kolmen pisteen taloja. Pienin osuus oli yksi piste. Talot muodostivat yhdessä porukan eli venekunnan.

Anuntin isäntä laati manttaaliluettelon. Suuremmilla tiloilla kalastusoikeus oli suurempi, ja pienemmille tiloille tuli yksi piste. Kun tiloja oli lisäksi pirstottu, oli myös nollamanttaaliosuuksia. (Pentti Lauri.)

Pekka Pieti: "Joo, niitä häyty olla useampi talo nipussa. Joo niitä piti olla roikka. Eikös sollu 14 pistettä nuotassa ja mitäs soli, 28 pistettä kultheessa."

¹¹ On mahdollista, että kalastusoikeudet olisivat sisältyneet tilan verolukuun. Kaikkialla näin ei kuitenkaan ole vaan veroa lohesta on maksettu erikseen. (Vrt. Joonas 2015, 116; Vilkkunen 1975.)

Uuden kalastuslain mukainen kalastuskunta perustettiin 1940-luvun lopulla.¹² Vuoden 1948 keväällä Kainuunkylän kalastuskunta vuokrasi lohiapajan ensimmäisen kerran. Tuolloin aloitettiin porukkapyynti. Kalastuskunnassa oli puheenjohtaja, joka hoiti kalastuskunnan velvollisuudet, kuten apajamaksut ja kalanmyynnin. Kalastuskuntaan isännät ilmoittivat, ketkä lähtevät kalastamaan. Kalastusporukat maksoivat kukin vaaditut maksut.

Ruotsin puolella piti olla kuuden talon manttaalit, että pääsi pyytämään kulteella, ja viiden talon manttaalit rantanuottaan. Manttaaliluku taloa kohti saattoi olla pienikin, ja ne piti olla eri taloista. Määrä vastasi kalastajien määrää, jotka porukoihin tarvittiin. Ruotsin puolella ei käytetty pisteytystä vaan manttaalin katsotaan olevan jakamaton (odelbar). (Lennart Mansikka.)

Lennart Mansikka: ”1928 lääninhallitus vaati, että kalastuksen pittää järjestää ja silloin, elikkä 1927 uskottavasti tulijo se vaatimus. 1928 son perustettu tämä seura Vittaniemi-Päkkilä ja Kojjukylä. Että niillä on samat säännöt ja talot aina yhdessä ja valtio on antanut ne lohen luvat. Että siinä saa pyytää.”

Kalastuskunnan säännöt on vahvistettu lääninhallituksessa. Myöhemmin, kun Isaksonin Hasse toi kulkuverkon Luulajajoelta tänne, anottiin sääntömuutosta. Kulkuverkko tarvitsi vain kaksi miestä pyytämään, joten silloin anottiin, että kahdella manttaalla pääsisi pyytämään. (Lennart Mansikka.)

Myöhemmin tilat ovat pienentyneet ja manttaalit jakautuneet. Sääntöjä on muutettu noin 10 vuotta sitten. Uusissa säännöissä vaaditaan neljäsosamanttaalia korkeintaan kolmesta talosta. Jos yhdessä tai kahdessa talossa on neljäsosa manttaalia, se pääsee pyytämään, mutta kolmesta talosta yhdessä riittävät pienemminkin osuudet. (Lennart Mansikka.)

Kainuunkylässä on tällä hetkellä noudatettu nykyisen kalastuslain vähimmäispyydysyksikkömäärää eli viittä pyydysyksikköä. Osakaskunnan vesialueella tietty vesiosuusluku vastaa yhtä pyydysyksikköä. Kainuunkylän osakaskunta voi nostaa pyydysyksikköiden määrää tarvittaessa, kertoo Marko Nikka. Tilat ovat pienentyneet, joten osuusluvutkin ovat pienentyneet. Pieniä osuuksia täytyy tällöin yhdistää. Osakkailta vaaditaan, että paperit ovat kunnossa; joko vuokrasopimus tai näyttö vesiosuudesta. Ruotsalaisten kanssa tehdään hyvää yhteistyötä, johon Marko Nikka on tyytyväinen, mutta samalla hän harmittelee paikalliseen pyyntiin negatiivisesti suhtautuvia viranomaisia.

Kuva. Hans Hellberg ja Lennart Mansikka. (Einar Tuohinen, NKFC-kuva-arkisto.)

7.10. Kymmenykset

Kirkon lohikymmenys otettiin Tornionjoella aikoinaan jakamattomasta saaliista ilman, että siitä olisi ensin vähennetty arentilohi eli taksa, joka suoritettiin kruunulle. Lapin läänin ja Norrbottenin läänin tekemässä vuokrasopimuksessa oli määräys lohikymmenysten suorittamisesta vielä paljon myöhemmin kuin papit alkoivat saamaan palkkaa. (Vilkuna 1948.)

Lennart Mansikka: ”Piti maksaa veroa. Ja soon se kymmenyshomma ollu vielä 60-luvulla. Se on silloin poistettu.”

¹² Kannalan, Maijasen ja Tynin isännät perustivat kalastuskunnan vuonna 1947 (Mäkitalo 1950, 18).

Papin kymmenys ”tiunti” oli 10 prosenttia kokonaissaaliista. Kalastuskunnalle maksettiin viisi prosenttia. Vuotuinen vero oli lisäksi alle 2000:sta lohesta 10 prosenttia ja yli 2000:n menevästä osasta 20 prosenttia. Suomalaiset ja ruotsalaiset maksoivat kumpikin erikseen. Mitä jäi jäljelle, jaettiin ennen nuottueittain miesluvun jälkeen. (Mäkitalo 1950, 39.)

Kalaa meni myyntiin

Kaloja säilytettiin maakuopissa. Vanhoihin perunakellareihin saatettiin tehdä kalansäilytyspaikkoja, kuten Niemen Heikin tekemä kylmiö. Ruotsin puolella Kauppias Aho, joka teki kalakauppaa, laittoi ison jääkellarin.

Seppo Niemi: ”Meillä oli kalakellari siinä Kainuunkylässä. Isä osti kaikkien kalat, ja ylheensä ne tulit Kemistä, siinä oli Salmelan Kalle ja Karjalaisen poikia, jotka ostit niitä kaloja. Ja kun oikein paljon tuli, saatto tulla Oulusta asti hakehmaan.”

Kalojen myynti toi merkittävää tuloa. Myyntitulot jaettiin osakkaiden kesken. Sotien jälkeen markan kurssi oli huono ja lohet myytiin Ruotsiin. Väinö Aho Ruotsin puolella osti kalaa.

Lennart Mansikka: ”Vittaniemessä oli Ahon kauppa, joka osti kaikki kalat. Nii-lähän olit jääkellarit ja jälkhiin sitte tuli konheellisetkin. Ko täälä oli rautatie niin jäävauhnuun ja ne menit Tukholmaan.”

Pekka Pieti: ”Se (Väinö Aho) osti ja solli iso ostaja. Se osti kaikki. No tuli sitte Isakssonin Hasse sitte tuosta Päckkilästä, että se tuli sitte kilipailijaksi ja hyvä kilipailija oli.”

Lennart Mansikka: ”Mutta sillähän oli hullun suuri merkitys lohenpyynnillä, ollut aina täällä. Se ei ollut mitään hupihommaa siihen aikaan. Ja siitä moni eli. Ja silloin, ko miekin aloin, sehän oli kesätyönä aivan mahoton.”

Pekka Savolainen Aavasaksalta kertoi, että hänen Hannu-pappa oli sodan jälkeen Mansikan pojilla töissä kulteella. Lohesta saatiin kruunu kilosta. Tienesti oli Pukhulmissa hyvää sodan jälkeen, kun pappa kertoi sellaisestakin kerrasta, että ”yhtenä yönä vuorossa tuli 101 lohta”.

Seppo Niemi muistelee, että ”ne myytiin kaikki. Ei niitä itte raskittu syä”.

Pentti Lauri: ”Karjapohjola välitti. Suomen olympiakesänä oli ensimmäinen kesä, siis. -52, jolloin Karjapohjola maksoi paremman hinnan kuin ruotsalaiset. Kauppa-han tehdään aina sinnepäin, mikä on edullisinta.”

Pekka Pieti: ”Kyllä niitä Tornihon myytiin. Olleti Olumppia kesänä. Seki oli kumma, solli Suomessa kovempi hinta ko Ruottissa. Ja sitte tarvittiin pientä kallaa, ne sitte himosit ko net lähätit Helsinkiin Olumppialaissiin.”

Myyntiä myös rajoitettiin säännöksin. Jossain vaiheessa kalan sai myydä vedessä, mutta jos vei rantaan, niin se oli sen maan kalaa, ja se aiheutti hankaluuksia, jos halusi viedä rajan yli.

Kuva. Kalastajat lohijuhlissa 2016. Vas. Seppo Lauri, Kaarlo Huhtanen, Esko Alatulkkila ja Mauri Maijanen. (Lapin AMK)

Kuva. Hietaniemen lohijuhlissa kokoontuvat kalastajat ja kyläläiset molemmin puolin väylää. Kesä 2016. (Lapin AMK)

Lähteet

- Antti, Petter 2017. Särkilax och kyrkan som försvann. Luleå Grafiska AB.
- Bucht, Östen 2009. Axplock från hälsingarnas historiska arenor Olaus Magnus om bland annat notfiske, samiska gainofiske 1555 utanför Torneå.
- Furmark, Ola 1993. Från källkelag till gränsälvskonvention: ett bidrag till historien om en urgammal fisketradition, som hotas av utplåning. Norrbottens natur : årsskrift 1993(49), 89–99.
- Granlund, John 1948. Handlingar från Norrbotten. Muistiinpanoja 1946-1948. Folkrorelsernas arkiv, Luleå.
- Grape U.L. & Tiger O. 1885. Patoluetteloselvitys uittoa varten. Protokoll & Beskrifning öfver Torne Älfs karta. Tillhör 1906 års flottningsförslag. Olof Hederydin arkisto (Haaparannan kirjasto).
- Hackzell, Esaias 1750. Karta öfver the upgrundningar som uti Torneå elf och intill Hietaniemi district. Lantmäteriet, Lantmäteristyrelsens arkiv. haaparannan kuva-arkisto.
- Joona, Juha 2015. Valtion Lohiregali: Tutkimus Valtion Erityisestä Oikeudesta Lohen Ja Meritaimenen Kalastukseen Pohjanlahteen Laskevissa Suurissa Virroissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Knihtilä, Leena 1981. Tornionjokialueen lohenkalastus 1800-luvulla. Jyväskylä.Lennart M. kuva-arkisto.
- Lennart Mansikan, Pekka Ojalehdon, Mirjam Mäkitalon, NKFC-kuva-arkiston, Haaparannan kaupungin kuva-arkiston, Lapin AMKin ja Jarno Niskalan valokuvia.
- Lundholm, Kjell 1991. Tornionlaakso suurpolitiikassa. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991.
- Melaluoto-Lantto, Raisa 1982. Kanssakäyminen jayhteistyö Tornionjoen yli Karungissa tällä vuosisadalla. Pro-gradututkielma. Helsingin yliopisto.
- Mäkitalo, Juhani 1999. Kainuunkylän historiaa ja sukuja.
- Mäkitalo, Mirjam 1950. Lohen nuottakalastusta Tornionjoen ylitorniolaisilla apajilla. Helsingin yliopisto. NKFE- kuva-arkisto.
- Posti, Lauri 1978. Kulle kalastusvälineen nimityksenä. Teoksessa Turunen A. ym. Lännen maita ja Karjalan kyliä. Kalevalaseuran vuosikirja 58, 1978. Helsinki: WSOY.
- Torikka, Sture 2011. Veljeskansojen yhteinen lohi. Teoksessa Tornionlaakson vuosikirja 47 (2011), 90–127.
- Torikka, Sture 2017. 1617 Övertorneå storsocken under en dramatisk tid. Om folket, en kyrka och en vårfloed. Ett fruset ögonblick i historien. Väyläkirjat.
- Vahtola, Jouko 1991. Tornion pitäjä. Tornionlaakson historia I: Jääkaudesta 1600-luvulle, toim. Olof Hederyd, Yrjö Alamäki ja Matti Kenttä. Malung 1991.
- Vilkuna, Kustaa 1949. Papiston lohikymmenysten luonteesta ja tulevasta käytöstä. Julkaisussa Kertomus Tornionlaakson kuntain toimikunnan ja keskustoimikunnan toiminnasta 1923 31/3 1948, 28–35.
- Vilkuna, Kustaa 1966. Hyvänä lohikesänä nähtyä ja kuultua. Tornionlaakson vuosikirja 1966.
- Vilkuna, Kustaa 1975. Lohi: Kemijoen Ja Sen Lähialueen Lohenkalastuksen Historia. Helsinki: Otava.

Haastattelut:

Bror Noppa, Ruskola

Juhani Honkaniemi, Armassaari

Lennart Mansikka, Päckilä.

Leo Nikka, Kainuunkylä.

Marko Nikka, Kainuunkylä

Pekka Pieti, Pekaupää.

Pekka Savolainen, Aavasaksa

Pentti Lauri, Kainuunkylä.

Reijo Välimaa, Pekaupää

Seppo Niemi, Kainuunkylä

www.kesasiika.com

Interreg Nord
European Regional Development Fund

REGION NORRBOTTEN

REGIONAL COUNCIL OF LAPLAND

LAPIN AMK
Lapland University of Applied Sciences

TORNIOHAPARANDA

Luke
NATURAL RESOURCES INSTITUTE FINLAND

Umeå
medalens
FOLKHÖGSKOLA

Länsstyrelsen Norrbotten